

MATILDE

Migration Impact Assessment to Enhance
Integration and Local Development in
European Rural and Mountain Regions

TARIMSAL VE DAĞLIK BÖLGELERDE MEKÂNSAL ÖZELLİKLER VE ULUSLARARASI GÖÇMENLERİN DAĞILIMI: BURSA VE KARACABEY ÖZELİNDE TÜRKİYE

Yazarlar:

Ayhan Kaya, Tobias Weidinger, Fatma Yılmaz-Elmas

eurac
research

**İstanbul
Bilgi University**

FAU FRIEDRICH-ALEXANDER
UNIVERSITÄT
ERLANGEN-NÜRNBERG

**MARMARA
BELEDİYELER
BİRLİĞİ**

MATILDE has received
funding from the European
Union's Horizon 2020
research and innovation
programme under grant
agreement No 870831

Çağrı: H2020-SC6-MIGRATION-2019

İş Programı:

H2020-EU.3.6.1.1. Akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyümeyi destekleyici mekanizmalar

H2020-EU.3.6.1.2. Göç, entegrasyon ve demografik değişim ışığında Avrupa'da esnek, dayanıklı, kapsayıcı, katılımcı, açık ve yaratıcı toplumlar oluşturmak için gerekli olan güvenilir kuruluşlar, uygulamalar, hizmetler ve politikalar

ÇALIŞMA PAKETİ 2.1 – TARIMSAL VE DAĞLIK BÖLGELERDE MEKÂNSAL ÖZELLİKLER VE ULUSLARARASI GÖÇMENLERİN DAĞILIMINA DAYALI MATILDE BÖLGELERİ SINIFLANDIRMASI

Editörler: Stefan Kordel, Andrea Membretti

Yazarlar: Birgit Aigner-Walder, Jan Amcoff, Simone Baglioni, Lisa Bauchinger, Giulia Bergamasco, Stephanie Bogomilova, Marzia Bona, Francesca Calò, Signe-Lise Dahl, Olga Davydova-Minguet, Nuría del Olmo Vicén, Elena Di Bella, Marika Gruber, Ulf Hansson, Trude Hella Eide, Christopher Hofbeck, Ayhan Kaya, Stefan Kordel, Anna Krasteva, Jussi Laine, Peter Laner, Raúl Lardiés-Bosque, Per Olav Lund, Ingrid Machold, Tina Mathisen, Andrea Membretti, Jessica Pöcher, Pirjö Pöllänen, Daniel Rauhut, Maria Røhnebæk, Giulia Rossi, Rahel Schomaker, David Spenger, Evelina Staikova, Kathrin Stainer-Hämmerle, Susanne Stenbacka, Micheline van Riemsdijk, Tobias Weidinger, Fatma Yılmaz-Elmas

Türkiye Ülke Raporu Yazarları: Ayhan Kaya¹, Tobias Weidinger², Fatma Yılmaz-Elmas³

Kartografi: Peter Laner

Tasarım: Hayata Destek Derneği | www.hayatadestek.org

Çeviri: Marmara Belediyeler Birliği | www.marmara.gov.tr

Kapak: Lavonne Bosman

İş Paketinden Sorumlu Yöneticinin İş Dökümü 2 Onayı: Stefan Kordel (FAU), 16 Temmuz 2020

Proje Koordinatörü Onayı: Andrea Membretti (Eurac Research), 16 Temmuz 2020

Bu çalışma, Avrupa Komisyonu için 870831 sayılı Hibe Anlaşması hüküm ve koşulları altında hazırlanmıştır. Bu çalışmada yer verilen görüşler Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmaz ve hiçbir şekilde Avrupa Komisyonu'nun bu alandaki gelecekteki politikasını öngörmez.

---

¹ Ayhan Kaya, Siyaset Bilimci, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Avrupa Birliği Enstitüsü Müdürü, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Türkiye

² Tobias Weidinger, Araştırma Görevlisi, Erlangen-Nuremberg Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü, Wetterkreuz 15, 91058 Erlangen, Almanya

³ Fatma Elmas-Yılmaz, Doktora Sonrası Araştırmacı, Avrupa Birliği Enstitüsü, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Türkiye

Son 5 yıldır dünya üzerinde en fazla göçmen ve mültecinin bulunduğu Türkiye, transit ülke olmanın yanı sıra hedef ülke konumuna da gelmiştir. Tarih boyunca çok sayıda göçe sahne olan Türkiye’de göçmen ve mültecilerin sayısal çoklukları ve kent mültecileri olarak şehirlerde ikamet ediyor olmaları sıklıkla sorun alanı olarak gündeme gelse de görece daha az üzerinde durulan bir husus olarak göçmenlerin istihdam piyasasında ve kalkınma süreçlerinde önemli rolleri bulunmaktadır.

Türkiye’de iç göç süreçleri özellikle 1950’li yıllar ve sonrasında kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru gerçekleşmiştir. Marmara Bölgesi ise tarih boyunca Türkiye’deki göç ve nüfus hareketliliklerinin de merkezinde yer almış ve özellikle 2000’li yıllar sonrasında sanayi ve hizmet sektörünün bölgedeki etkisiyle nüfus artış hızı bölgede Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmiştir. Kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru yaşanan göçler kır ve kent arasında dengesizliklere ve zaman zaman istihdam kayıplarına neden olabilmektedir. İstihdamın dörtte birinin tarım üzerinden gerçekleştiği Türkiye’de mevsimlik işçi göçünün önemli duraklarından biri ve Marmara Belediyeler Birliği üye illerinden olan Bursa, tarıma dayalı önemli sanayi merkezlerinden biridir. Bursa, tarım sektöründe yaratılan katma değerde Balıkesir ve Çanakkale ile birlikte en büyük paya sahip iller arasında bölge ölçeğinde birinci sırada yer almaktadır. Sanayi işletmelerinin yaklaşık %41’inin yer aldığı Marmara Bölgesi’nde, İstanbul’dan sonra 3.056.120 kişilik nüfus ile Bursa en fazla nüfusa sahip il olarak karşımıza çıkmakta ve ülke nüfusunun %3.7’sine, bölge nüfusunun ise %11.2’sine ev sahipliği yapmaktadır. Geçmişten günümüze özellikle Balkanlardan gelen göç akınlarına sahne olan Bursa, 23 Aralık 2020 tarihi itibarıyla geçici koruma altındaki Suriyelilerin dağılımında ilk on il arasında yer almakta ve 178.221 Suriyeliye ev sahipliği yapmaktadır.

Göç, entegrasyon ve demografik değişim ışığında Avrupa’da esnek, dayanıklı, kapsayıcı, katılımcı, açık ve yaratıcı toplumlar oluşturmak için gerekli olan güvenilir kuruluşlar, uygulamalar, hizmetler ve politikalar inşa etmeyi hedefleyen Bölgesel Kalkınma Araştırma Enstitüsü (EURAC) tarafından koordine edilen ve Avrupa Birliği’nin UFUK 2020 programınca fonlanan MATILDE (Avrupa’nın Kırsal ve Dağlık Bölgelerinde Entegrasyon ve Yerel Kalkınmayı Artırmada Göçün Etki Değerlendirmesi) araştırma projesi kapsamında 10 Avrupa ülkesinde göçün, kırsal ve dağlık bölgelerdeki kalkınma süreçlerine katkısı incelenmektedir.

Türkiye ayağı İstanbul Bilgi Üniversitesi ve Hayata Destek Derneği tarafından yürütülen projede Bursa da pilot iller arasında yer almaktadır. Türkiye’de işgücü göçü, zorunlu göç, öğrenci göçü, aile göçü, konfor/yaşam biçimi göçü gibi farklı göç türlerinin ele alındığı ve Bursa özelinde mekânsal özellikler, erişilebilirlik, sosyal özellikler, ekonomik göstergeler ile demografi ve eğitim özelliklerine yer verilen raporda Bursa, proje örnekleme ve Avrupa Birliği üzerinden karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. MATILDE Projesinin Bursa ve Karacabey odağında hazırlanan Türkiye Ülke Raporu, Marmara Belediyeler Birliği (MBB) tarafından, MBB Göç Politikaları Merkezi çalışmaları kapsamında Türkçeye çevrilmiştir.

MARMARA BELEDİYELER BİRLİĞİ HAKKINDA

Marmara Belediyeler Birliği (MBB), Türkiye’de demokratik yerel yönetim hareketinin gelişmesi, belediyelerin yetki ve kaynaklarının artırılması, yerel yönetimlerde çevre bilincinin geliştirilmesi ve sürdürülebilir şehircilik yaklaşımının benimsenmesi, belediyelerin ortak sorunlarına iş birliği içinde çözüm bulunması gibi konularda öncülük yapan, bölgesel ölçekte, Türkiye’nin ilk belediyeler birliğidir.

1975 yılında kurulan MBB, kuruluşundan bu yana çeşitli siyasi partilerden seçilmiş belediye başkanları ve meclis üyeleri arasında, uzlaşma ve birlikte çalışma kültürünün oluşmasında, belediyeler arasında koordinasyon ve iş birliğinin gelişmesinde ve belediyelerin uluslararası arenada temsili konusunda önemli roller üstlenmiştir.

190’dan fazla üyesi bulunan MBB, 6’sı büyükşehir olmak üzere 12 ilde faaliyet göstermektedir: Balıkesir, Bilecik, Bolu, Bursa, Çanakkale, Edirne, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Sakarya, Tekirdağ ve Yalova. Çevre yönetimi, kentleşme, göç ve sosyal uyum, yerel diplomasi, yerel kalkınma, şehir teknolojileri ve inovasyon gibi alanlarda yerel yönetimlerin kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesi amacıyla yönetsel, finansal ve hukuki danışmanlık ve eğitim hizmetleri vermekte, bilimsel çalışmaları desteklemekte ve ilgili paydaşları bir araya getiren organizasyon ve toplantılar düzenlemektedir.

MBB GÖÇ POLİTİKALARI MERKEZİ HAKKINDA

Göç, iltica, sosyal uyum, kente aidiyet gibi alanlarda ilgili paydaşlarla ortak çalışma zemini oluşturmak üzere 2015 yılında kurulan Göç Politikaları Merkezi (GPM):

- Bilimsel çalışmalar ve araştırmalar yapar.
- Yerel yönetimlerin ulusal ve küresel düzeydeki iyi uygulamalardan ve tecrübelerden yararlanmasına yönelik faaliyetler yürütür.
- Yerel yönetimler ile diğer ulusal ve uluslararası kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler arasında iş birliğini geliştirir.
- Yerel yönetimleri uluslararası arenada temsil eder.
- Yerel düzeyde ortak politikaların belirlenmesine yönelik faaliyetlerde bulunur ve üyelerinin faaliyet ve hizmetlerini bu politikalar doğrultusunda yürütmelerini teşvik eder.
- Yerel düzeydeki çalışmaların ulusal politikalar ile uyumlu olması ve ulusal düzeydeki normların yerel yönetimlerin talep ve ihtiyaçlarına göre şekillenmesi için çalışmalar yapar.

GPM’nin çalışmaları, MBB Meclisi bünyesinde yer alan, farklı şehirler ve siyasi partilerden belediye başkanlarından oluşan ve yerel yönetimler düzeyinde kurulan ilk göç komisyonu olan Göç Komisyonu’nun uzun vadeli politika önerileri ve yönlendirmeleriyle şekillenmektedir.

Ayrıca MBB, üye belediyeleriyle olan iletişimini kurumsallaştırmak ve kolaylaştırmak amacıyla, münhasıran üye belediyelerinin göçmen ve mültecilerle ilgili çalışmalar yürüten birimlerinin temsilcilerinden oluşan Göç Platformu’nu kurmuştur ve platform üyeleriyle belirli periyotlarda bir araya gelerek GPM’nin kuruluş amaçları doğrultusunda;

- Üyeleri arasında koordinasyon sağlamak, bilgi ve tecrübe paylaşımına zemin hazırlamaktadır.
- Üyelerinin talep ve ihtiyaçlarını tespit ederek çözüm önerileri geliştirmektedir.
- Üyelerinin kurumsal kapasitelerini güçlendirici faaliyetler yürütmektedir.

GİRİŞ

Yazar: Andrea Membretti, MATILDE Bilimsel Koordinatörü

AVRUPA BÖLGESEL BAKIŞ AÇISIYLA KIRSAL VE DAĞLIK BÖLGELERİN ROLÜ

Devlet ve yerel yönetimler arasındaki kurumlar olarak bölgeler, yakın geçmişte Avrupa bütünleşmesi sürecinde öncü bir rol üstlenmiştir. 1990'larda bir dizi önemli gelişme ve iyimser tahmin, "Bölgelerin Avrupası" perspektifine (Borras-Alomar ve diğerleri 1994) eşlik etmiştir. Bu perspektife göre Avrupa Birliği (AB) politikasının temel yöntemleri, bölgesel eşitsizlikleri aşmayı hedefler ve çok düzeyli yönetim olarak adlandırılan yaklaşımda *ara organlar* olarak bölgelerin aktif bir şekilde rol almasını savunur (Amin & Thrift 1995; Conzelmann 1998; Piattoni 2009).

Bununla birlikte, bölgelerin AB'nin inşasındaki ve işleyişindeki önemine rağmen, Avrupalı kurumlar dikkatlerini bu bölgesel aktörlerden uzaklaştırdığı için 2000'li yıllarda rollerinde aşamalı bir azalma görülmüştür (Caciaglia 2011). Bu durum özellikle kırsal ve dağlık bölgeler için geçerlidir. Konuyla ilişkili Avrupa politikalarına ve kırsal ve dağlık bölgelere sağlanan ekonomik desteğe⁴ rağmen, ekonomik ve sosyal politikanın kısıyında köşesinde kalma hissi bu bölgelerde giderek artmaktadır. Andrés Rodríguez-Pose'nin (2017) belirttiği üzere, uzun zamandır birçok Avrupa bölgesi geride bırakılmış veya önemsiz yerler gibi hissetmektedir. Bu topraklarda Avrupa kurumlarına duyulan hoşnutsuzluğun yayılması, popülizmin büyümesi, yabancı karşıtı veya egemenlikçi hareketlerin ortaya çıkması tesadüf değil.

Avrupa kara kütesinin yarısının baskın olarak kırsal, %30'unun da dağlık olarak sınıflandırıldığı unutulmamalıdır. Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'nın, AB'nin çeşitli bölgelerinin kalkınma düzeyleri arasındaki eşitsizliği ve dezavantajı en fazla olan bölgelerin geri kalmışlığını azaltarak AB genelinde ekonomik, sosyal ve bölgesel bütünlüğü güçlendireceğini belirten 174. maddesi dikkate alınırsa kırsal ve dağlık bölgelerin ötekileştirilmesi daha da kabul edilemez bir durum olur. 174. madde ayrıca şunu belirtir: "Bu bölgeler arasında, kırsal bölgelere, endüstriyel dönüşümden etkilenen bölgelere, nüfus yoğunluğunun çok düşük olduğu en kuzeydeki bölgeler gibi ağır ve sürekli doğal veya demografik dezavantajları bulunan bölgelere, adalara, sınır bölgelerine ve dağlık bölgelere özel önem verilir."

Kırsal ve dağlık bölgelerin Avrupa'nın ortak zenginliği ve refahı için oynayabileceği rol açıktır. Buralardaki tarımsal üretim, ormanlar, su kaynakları, kültürel miras, çeşitlilik, diller ve yerel yetkiler bu alanları eşsiz kılmaktadır. Dahası bu bölgelerin yerel sistemleri daha az beşerî baskı ve daha döngüsel bir ekonomi içerdiğinden, COVID-19 salgınının maruz bıraktığı radikal değişiklikler karşısında, bu bölgelerin farklı yerleşim biçimleri, üretim ve tüketim açısından sunduklarının artarak rağbet görmesi muhtemeldir. Yoğun nüfuslu kentsel alanlar salgından en çok etkilenen bölgeler haline gelirken, bu bölgeler seyrek nüfusa sahip olmaları sebebiyle, bu tür kriz zamanlarında dayanıklılık ortaya koymaktadır.

---

⁴ 2010 yılında, AB'nin toplam bütçesinin %31'ini doğrudan yardımlar ve pazarla alakalı harcamalar oluşturmuştur. Kırsal kalkınma için ayrılan %11'lik kısımınla beraber, ortak kalkınma politikası (OKP) bütçesi toplam AB bütçesinin %42'sini oluşturmuştur. Aynı zamanda OKP bütçesi, toplam AB bütçesinin %75'inden (1984) %37'sine (2017) kadar göreceli olarak küçülmüştür. Detaylı bilgi için: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/cap-glance_en

POTANSİYEL VEYA GERİDE BIRAKILMIŞ ÜLKELERE TEHDİT OLARAK GÖÇ

MATILDE (Avrupa'nın Kırsal ve Dağlık Bölgelerinde Entegrasyon ve Yerel Kalkınmayı Artırmada Göçün Etki Değerlendirmesi) projesi ve vizyonu, kırsal ve dağlık bölgelerin potansiyelinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Projenin amacı, ortak bilgi tabanı ve iyi uygulamalar konusundaki farkındalığı geliştirmektir. Böylelikle yeteri kadar yararlanılamayan bu mirası sonuna kadar kullanan bir Avrupa ve tüm kıtanın gelişimini yerel mikro-korumacılığın ayrı ayrı parçaları olarak değil de bütün olarak besleyen kaynaklar havuzunu beraber inşa edebilmek amaçlanmaktadır.

Bu bölgelerin potansiyeli incelenirken ele alınması gereken en önemli faktörlerden biri göçtür (Perlik ve diğerleri 2019). Kırsal ve dağlık bölgeler, on yıllardır sakinlerini kaybederken süregelen işgücü kıtlığından ve giderek yaşanan nüfustan şikâyetçidir. Bunun nedeni, büyük ölçüde genç nüfusun istihdam ve eğitim gibi amaçlarla büyük şehirlere taşınmayı tercih ediyor olmasıdır.

Elbette, yeni sakinlerin gelişi, durumu yönetecek ulusal ve yerel politikalar uygulandığında önemli bir kaynaktır. Günümüzde göç -özellikle Avrupa dışı ülkelerden uluslararası (aynı zamanda AB içi ve bölgeler arası) göç- ötekileştirilmiş bölgelerin demografik istikrarına katkı yapan esas faktördür ve tarımdan turizme, bireysel hizmetlerden küçük ve orta büyüklükteki sanayilere ve zanaatkarlığa kadar yerel ekonomilerin tüm sektörlerinin işleyişi için merkezi bir konumdadır. Ayrıca, konut hakkı ve gerektiği şekilde kullanılmamış gayrimenkullerin yeniden düzenlenmesi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir (Membretti & Lucchini 2018).

MATILDE projesi, göç kavramının kırsal ve dağlık bölgelerin gelişimi üzerindeki etkisini anlamak amacıyla, göçü uluslararası göçmenlerin entegrasyon süreci hakkında bir çalışmaya veya yeni gelenleri kayıran yeni politikaların tespitine indirgmeden araştırır.

Güçlü ve doğru politikalar için, zorluklar da kabul edilmeli ve ele alınmalıdır. MATILDE'nin odak noktası olan üçüncü ülke vatandaşı olarak AB ülkelerinden gelen göçmenler ve yerel halk, yeni gelenlerin topluma katılımı için politikaların yanı sıra kültürler ve ihtiyaçların buluşması ve alışverişi için kamusal alanlar yaratmayı gerekli kılar. Aynı derecede önemli olan bir başka konu, "yabancılar"ın geleneklerine kıyasla, yerel halkların da kendi geleneklerini muhafaza etme hakkıdır.

Projenin esas amacı ve yerel aktörlerin bilimsel aktörler kadar etkin olduğu bir çevre tarafından uygulanmasının nedeni, her türlü göçün -özellikle de AB dışı ülkelerden gelen göçün- bu bölgelerin genel kalkınmasını nasıl etkilediğini anlamaktır.

Dolayısıyla, MATILDE projesinde bilimsel araştırmaya yön veren ilk soru şudur: AB içindeki ve yakın çevresindeki kırsal ve dağlık bölgelerin sosyal, ekonomik ve bölgesel rollerini nasıl doğru bir şekilde analiz edebiliriz? Bölgesel performansın hatasız ve çok boyutlu bir tanımı kamuoyunu nasıl geliştirebilir, yerel aktörlerin ve politika üreticilerinin bu rolleri anlamalarına ve ötekileştirmenin önüne geçmek amacıyla yerel kaynakları geliştirmelerine nasıl yardımcı olur?

MATILDE projesinde sorduğumuz bir diğer soru şu şekildedir: Bu kırsal ve dağlık bölgelerin -bilinen veya henüz ortaya çıkmamış kaynakları ve performansları baz alınarak- çekiciliğini nasıl artırabiliriz? Özellikle COVID-19 sonrası dönemde, "dağınık yaşam", mahallî yaşama geri dönüş, uzak ve az nüfuslu bölgelerin insanla dolması gibi durumlar yeni politikalar geliştirmek için bir fırsat sunabilir.

Son olarak, projemizin konuyla ilişkili yanıtlamayı istediği üçüncü soru şudur: Avrupa bütünleşmesi bağlamında, göçün ve özellikle üçüncü ülke vatandaşlarının bölgesel kalkınmaya olası ve etkili katkısı

nedir? Bu katkılar, kırsal ve dağlık bölgeleri hayallerdeki yeni Avrupa Birliği'nin merkezine yerleştirecek politikaları ne şekilde destekleyebilir?

MATILDE, bu soruları hesaba katarak, kırsal ve dağlık bölgelerin değişimle başa çıkma kapasiteleri ve mevcut ya da gelecek zorluklara yaratıcı bir şekilde uyum sağlamaları üzerine katılımcı bir düşünce izleyerek bu bölgeleri kapsamaya çalışır. Projenin amacı, kırsal/dağlık bölgeler ile kentsel boyutlar ve yerel halk ile sonradan gelenler arasındaki ilişkilerin yeniden düşünülmesini teşvik etmektir.

Proje, bölgesel performansın ve göstergelerin değerlendirilmesi yolunu izleyerek ve sağlam bilimsel araştırmalara dayanan dengeli bir analizi temel alarak bu bağlamalarda üçüncü ülke vatandaşlarının aktif rolünü yeniden kavramsallaştırmayı ve temsil etmeyi amaçlamaktadır.

MATILDE, Avrupa kamusal söyleminin merkezine kıtanın en büyük kaynaklarından birini koymak için üçüncü ülke vatandaşlarının sosyoekonomik etkisinin bir değerlendirmesini yapar. Bu kaynak kırsal, dağlık bölgeler ve bu bölgelerde kendi istekleriyle, mecburiyetten, doğuştan, cebren veya birkaç farklı nedenin birleşiminden ötürü yaşayan insanlardır. Projenin amacı, pasaportları açısından değil, buldukları coğrafi ve bölgesel konum anlamında önemsenmeyen insanlara odaklanan yeni bir Avrupa'nın inşasına katkıda bulunmaktır.

KAYNAKÇA

- Amin, A. & Thrift, N. (Eds.) (1995): *Globalization, Institutions, and Regional Development in Europe*. Oxford University Press: Oxford.
- Borras-Alomar, S., Christiansen, T. & Rodríguez-Pose, A. (1994): Towards a 'Europe of the regions'? Visions and reality from a critical perspective. *Journal of Regional Politics and Policy* 4(2), 1-27.
- Caciaglia, M. (2011): Le regioni nell'Unione Europea. The regions of the European Union. *Quaderni di Sociologia* 55(11), 53-63.
- Conzelmann, T. (1998): 'Europeanisation' of Regional Development Policies? Linking the Multi-Level Governance Approach with Theories of Policy Learning and Policy Change. *European Integration online Papers (EIoP)* 2(4).
- Membretti, A. & Lucchini, F. (2018): Foreign immigration and housing issues in small alpine villages. Housing as a Pull Factor for New Highlanders. Kordel, S. et al. (Eds.): *Processes of Immigration in Rural Europe* (pp. 203-219) içinde. Cambridge Scholars: Newcastle upon Tyne.
- Perlik, M., Galera, G., Machold, I. & Membretti, A. (Eds.) (2019): *Alpine Refugees. Immigration at the core of Europe*. Cambridge Scholars: Newcastle upon Tyne.
- Piattoni, S. (2009): Multi-level Governance: A Historical and Conceptual Analysis. *Journal of European Integration* 31(2), 163-180.
- Rodríguez-Pose A. (2017): The revenge of the places that don't matter (and what to do about it). *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 11(1), 189-209.

1. TÜRKİYE ÜLKE RAPORU⁵

Yazarlar: Tobias Weidinger; Ayhan Kaya ve Fatma Yılmaz-Elmas'ın katkılarıyla

İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Türkiye'deki kırsal alanlar, tarımda makineleşme, neoliberal tarım politikaları, şehir merkezlerine bağlantı sağlayan demiryolu ağlarına yapılan yatırımlar ve şehirdeki iş imkânlarına bağlı olarak şehirlere ve yurt dışına verilen göç ile karakterize olmuştur (Adaman & Kaya 2012; Öztürk ve diğerleri 2018; krş. Erman 1998; Güreşçi 2013, Ertürk 2020). Ayrıca, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren 2000'li yılların ortalarına değin kırdan kente göç yeniden ivme kazanarak devam etmiştir.⁶ Eş zamanlı olarak, Avrupa dışı ülkelerden, özellikle Irak ve İran'dan, sayıları giderek artan (Kirişçi ve Karaca 2015) ve güvenlik tehdidi olarak kabul edilen (Kirişçi 2004, 2014) sığınmacılar ülkeye varmıştır. Bu süre zarfında, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) Türkiye'nin iltica politikasına nezaret etmiş, sığınmacıların temel yardım ve barınma ihtiyaçlarını gidermiş ve üçüncü bir ülkeye yerleştirilmelerini sağlamıştır. 1998 yılında hükümet; BMMYK, Avrupa Konseyi ve Avrupa Komisyonu'nun desteklediği "Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi" (KDRP) kapsamında yerinden edilmiş kişilerin yeniden entegrasyonunu teşvik etmiştir (Adaman & Kaya 2012). Ancak, projenin uygulanması sürecinde 2004 yılından itibaren çeşitli aksaklıklar yaşanmıştır (a.g.e.). Buna paralel olarak, son yıllarda ve özellikle 2007 sonrası ekonomik krizin teşvik ettiği, yeniden göçler ve çok ikametli yaşam düzeni, yukarıda bahsedilen gruplar ve şehirlere orta sınıflar arasında tespit edilebilmiştir (örn. Öztürk ve diğerleri 2018; bkz. yaşam biçimi göçü ile ilgili bölüm). Bugün Türkiye nüfusunun %92,3'ü şehirlerde ve kasabalarda yaşarken köylerde yaşam oranı sadece %7,7'dir (Ertürk 2020).

Türkiye göç politikasının, son 20 yılda Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) katılım süreci kapsamında Türkiye'yi AB müktesebatı ile uyumlu hale getirme amacını izlediğini belirtmek gerekir; örneğin, AB negatif vize listesine göre vize gereklilikleri kabul edilmiş ve düzensiz göç ve insan ticaretiyle mücadele için Entegre Sınır Yönetimi Stratejisi uygulanmıştır (Sert 2013; Kaya 2017; Sönmez Efe 2017; Gökalp-Aras & Mencütek 2019). Türkiye, tek odağının AB olmaması nedeniyle, ikili anlaşmalara da taraf olarak vasıflı ve yüksek vasıflı uluslararası göçmenleri cezbetmek için oldukça liberal bir vize rejimi sürdürmektedir (Bertan Tokuzlu 2007; Kaya 2017; Sönmez Efe 2017; Kaya 2019). Türkiye'nin mevcut iltica politikasında özellikle BMMYK önemli ve belirgin bir rol oynamaktadır.

Türkiye özelinde, entegrasyon tartışmalı bir terimdir, zira ülkedeki çok sayıda Suriyeli mültecinin varlığına ilişkin süregelen tartışmalarda iki farklı siyasal ve toplumsal söylem nedeniyle ihtilaf bulunmaktadır: entegrasyon ya da geri dönüş. Türkiye'nin bir göç ülkesine dönüştüğü resmî olarak kabul edilmediği için göçmen ve mültecilerin ülkenin daha geniş toplumsal bağlamına dahil edilmesini amaçlayan, resmî olarak formüle edilmiş, kapsamlı bir entegrasyon politikası olduğunu iddia etmek de pek mümkün değildir. İçişleri Bakanlığı, hâlihazırda Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı oluşturmuş ve bu planı 2019 yılında ilgili kamu kurumları ile paylaşmış olsa da belge henüz kamuoyuna duyurulmamıştır. Ancak, entegrasyon politikaları ilk olarak 2014 yılında Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda (YUKK) "uyum" terimiyle yasal bir zemine oturtulmuştur (İçduygu 2016). Kanun,

⁵ Üçüncü ülke vatandaşı kavramı Türkiye bağlamında geçerli olmadığı için uluslararası göçmenlerin tümü değerlendirmeye alınmıştır.

⁶ 1980-2000 yılları arasındaki dönemde ülke içi ve ülke dışı göç süreçleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Adaman & Kaya 2012.

ayrıca göçmenlerin entegrasyonundan sorumlu Göç İdaresi Genel Müdürlüğünün kuruluşunu düzenlemektedir.

İŞ GÜCÜ GÖÇÜ

İş gücü göçünün yasal arka planı, yabancıların ülkede çalışmaları ve yaşamaları için gereken oturma ve çalışma izinlerini düzenleyen, 5683/2012 sayılı Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun ile oluşturulmuştur. Öncesinde, göçmenler -örneğin Ermenistan veya Gürcistan'dan gelenler- arasında, Türkiye'ye giriş ve burada çalışma için 90 günlük turist vizesini yasa dışı kullanmak, en yakın sınır kapısına giderek vize yenilemek ve süresi dolduktan sonra ülkeye yeniden giriş yapmak yaygındı (Kaya 2017). Ancak yeni yasayla 90 günlük bekleme süresi getirilmiştir, bu da birçok göçmenin yasal kalış süresini aşmasına ve yasa dışı olarak çalışmaya devam etmesine neden olmuştur (Rittersberger-Tılıç 2015; Kaya 2017).⁷ Aynı şekilde, bir yıldan başlayan geçici çalışma izinlerinin uzunluğu da uluslararası mevsimlik işçilerin istihdam sürelerine tekabül etmemektedir (Sönmez Efe 2017). Türkiye devletinin yüksek vasıflı uluslararası iş gücünü (AB'de ikamet eden Türk kökenli göçmenlerin soyundan gelenler ve dünyanın geri kalanından bireyler dâhil; ayrıca bkz. aile ve yaşam biçimi göçü) çekme amacından hareketle, Uluslararası İş Gücü Kanunu (6735/2017 sayılı Kanun) çalışma izni başvurularını kolaylaştırmıştır (Rittersberger-Tılıç 2015). "Nitelikli yabancılar için turkuaz kart" ile akademik olarak uluslararası seviyede kabul görmüş çalışmaları olan, ulusal stratejik önem taşıyan bilimsel, endüstriyel ve teknolojik bir alanda öne çıkan veya ülke ekonomisine kayda değer katkılarda bulunmuş veya bulunması beklenen adaylar artık kendi başlarına başvuruda bulunabilmektedir (Kaya 2017). AB vatandaşlarına ayrıca başvuru sürecinde belirli ayrıcalıklar tanınmıştır. Başlangıçta kart üç yıl süreyle verilirken akabinde süresiz kart başvurusu mümkündür (a.g.e.).

Günümüzde, Türkiye'deki istihdamın dörtte biri tarım alanındadır (Beleli 2013). Tarım alanında faaliyet gösteren küçük aile işletmelerinde ve büyük tarımsal üretim şirketlerindeki işlerin çoğunluğu ağır koşullara ve tehlikelere sahiptir (Dedeoğlu & Bayraktar 2019; krş. Beleli 2013). Kuzeyde, örneğin Karadeniz kıyısında, fındık, çay ve tütün yaygın ürünler iken (Adaman & Kaya 2012), güneyde, özellikle Çukurova Bölgesi'nin Akdeniz kıyısı boyunca ve Adana çevresinde hem endüstriyel pamuk hem de soya, yer fıstığı, mısır, meyve ve sebze yetiştirilmektedir (Semerci & Erdoğan 2017). Şimdiye dek, iş gücünün çoğuna yalnızca hasat mevsimleri için ihtiyaç duyulmaktaydı. 1990'lardan bu yana, topraksız yerel çiftçi ailelerin yerini, Anadolu'nun güneydoğu ve doğusundaki kırsal alanlardan gelen, Araplar, Kürtler ve Romanların da dâhil olduğu ve özellikle kadınlardan ve çocuklardan⁸ oluşan mevsimlik işçiler almaktadır (Adaman & Kaya 2012; Mura 2016; Dedeoğlu & Bayraktar 2019). Bazıları yılda yalnızca bir yere göç ederken, diğerleri bunun yerine "yılın önemli bir bölümünü ikamet ettikleri yerden uzakta geçirmekte ve bir dizi farklı yere göç etmektedir" (Beleli 2013: 21; krş. Kavak 2016). Son yıllarda, ayrıca, yabancı uyruklu mevsimlik işçiler de Türkiye'ye gelmeye başlamıştır (genel bir bakış için bkz. Kaplan

⁷ 2007 yılında benzer bir yasa, bavul ticareti de dâhil olmak üzere farklı birçok ticari faaliyette etkin olan Bulgarları ve Rumenleri uzak tutmak için yürürlüğe girmiştir. 90 günlük askıya alma uygulamasının ardından, Ermenistan, Gürcistan ve Orta Doğu'dan gelen göçmenler, kayıt dışı piyasadaki bakım, ev temizliği ve bavul ticareti gibi alanlardaki boşluğu doldurmaya başlamıştır (Kaya 2017).

⁸ 14 yaşını bitirmiş çocuklar gelişmelerine, sağlıklarına ve güvenliklerine zarar vermeyen, okula devamlarını etkilemeyen 'hafif işlerde' çalışabilirken 15 yaşını tamamlayan çocuklar belirli sektörlerde istihdam edilebilmektedir (Beleli 2013).

ve diğerleri, 2016). Ancak, istatistiki verilerin yetersizliği, mevsimlik göçmen işçilerin yasal statü eksikliği ve kayıt dışı istihdam nedeniyle ilgili ölçümlerin yapılması zorlaşmaktadır (Sönmez Efe 2017). Gürcistanlı erkekler Karadeniz bölgesinde çay ve fındık toplarken Azerbaycanlılar kısa süreli döngüsel göç üzerine kurulu bir biçimde Doğu Anadolu'da hayvanlar için yem hazırlamakta (Dedeoğlu 2018), Afgan erkekler ise genellikle iki veya üç yıl Türkiye'de kalarak İç Anadolu'nun ücra kırsal kesimlerinde çoban olarak çalışmaktadır (Atasü-Topçuoğlu 2019). 2011'den beri ise hem yurt içi hem de yurt dışından gelen mevsimlik işçilerin yerini Suriyeli mülteciler almaktadır (Sönmez Efe 2017; Dedeoğlu & Bayraktar 2019; ayrıca bkz. zorunlu göç bölümü).

Madencilik sektöründe, Karadeniz Bölgesi'nin Zonguldak ilinde yer alan Çin şirketlerinde ağırlıklı olarak Çinli çalışanlar bulunurken (Toksöz & Ulutaş 2012) inşaat sektöründe kısa süreli sözleşmeler ile göçmenleri çalıştıran küçük ölçekli şirketlere taşeronluk verme uygulaması yaygındır (Sönmez Efe 2017; Çınar 2019). Çınar'ın (2019) belirttiği üzere inşaat sektöründeki işçiler çoğunlukla erkek olup Afganistan, Azerbaycan, Gürcistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan gelmektedir (a.g.e.; ayrıca bkz. Akpınar 2009; Sadunashvili 2016). Bununla birlikte, iş gücü piyasası "kimlikler, tabiiyet ve kökenler üzerinden tanımlanan çok katmanlı, hiyerarşik tabakalı bir yapılanmayı" benimsemekte (Çınar 2019: 69) ve bu da çoğu çalışma ekibinin karma değil, homojen yapıya sahip olmasına neden olmaktadır.

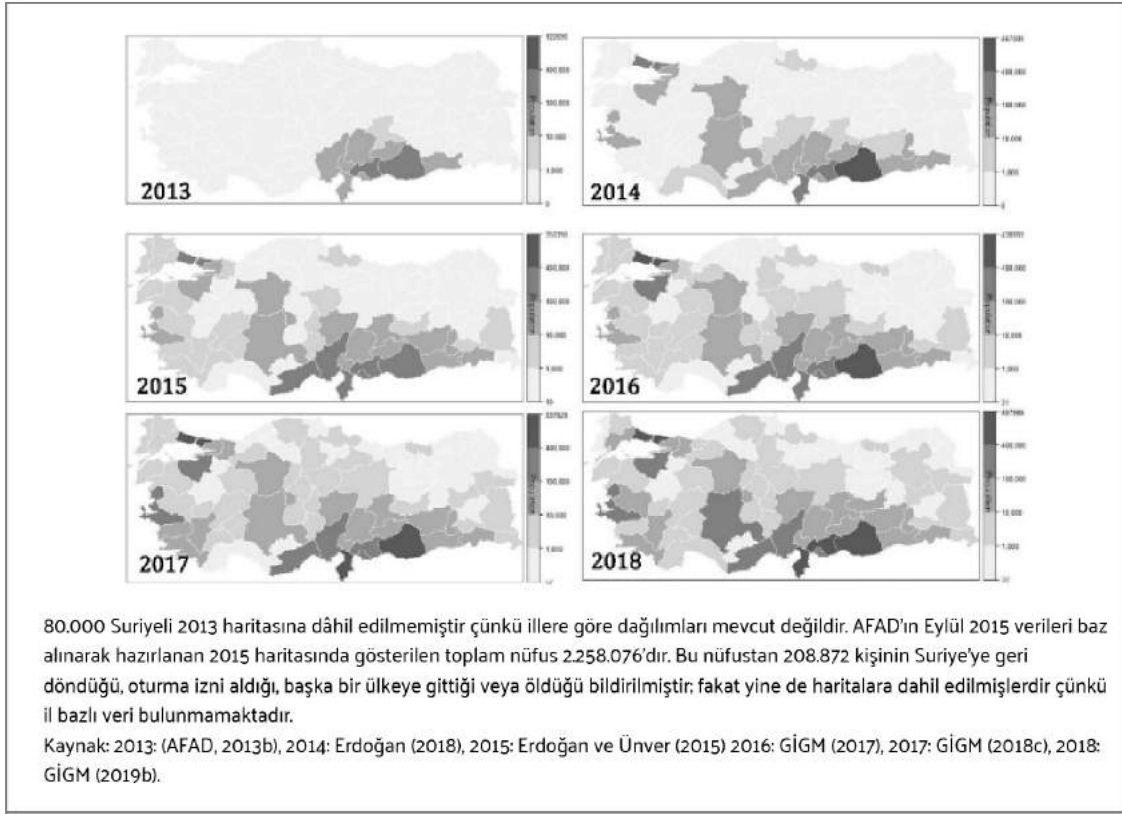
Eğlence ve turizm sektörleri, uluslararası göçmenler için istihdam olanağı sağlayan başka bir alandır. 1990'lardan bu yana, Azerbaycan, Gürcistan, Rusya veya Ukrayna gibi eski Sovyet ülkelerinden gelenler, genellikle büyük şehirler ve Karadeniz ile Akdeniz kıyısındaki turistik bölgelere yönelmektedir (Toksöz & Ulutaş 2012; Özgür ve diğerleri 2014; Sönmez Efe 2017). Gürcistanlı kadınlar cinsel taciz ve şiddet gibi sorunlara yol açan fuhuş faaliyetlerine karışırken (Sönmez Efe 2017; Sadunashvili 2016), Rus kadınlar ve birçoğu yüksek eğitim sahibi olan Azerbaycanlı erkekler turizm alanında çalışmıştır (Özgür ve diğerleri 2014, Antalya bölgesi için). Bu ülkelerden turist akışının artmasına paralel olarak göçmen akımları da artmış; bu durum, Türk vatandaşları ile Ruslar arasındaki evlilikler ve Azerbaycanlıların aile birleşimi gibi nedenlerle ülkede kalmaları ile sonuçlanmıştır (a.g.e.).

Yatılı hizmetçilik, bakıcılık ve bebek bakıcılığı yapan uluslararası göçmenler kentsel bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, aile merkezli refah rejimi anlayışı nedeniyle kurumsal bakım hizmetlerinin yetersizliği (Erdoğan & Toksöz 2013) ve kadınların iş gücü piyasasına katılımının artışından kaynaklanmaktadır. Aracı şirketler aracılığıyla ulaşılan (a.g.e.) bu kişilerin çoğunluğu kadındır ve Gürcistan (Sadunashvili 2016) veya Moldova (Toksöz & Ulutaş 2012) gibi Eski Sovyet ülkelerinden gelmektedirler. Ailelerini ve çocuklarını görmek için döngüsel olarak göç eden bu kişiler Türkiye'de kalışlarını geçici bir yaşam projesi olarak görürler (Erdoğan & Toksöz 2013). Bilim ve eğitim alanında ise uluslararası bilim insanları ve öğretmenlerin çoğunlukla büyük şehirlerde bulunan üniversiteler ve dil okullarında çalıştığı görülmektedir (Kaya 2017).

ZORUNLU GÖÇ

2014'e kadar Türkiye, 1951'de onaylanan Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme (Cenevre Sözleşmesi) uyarınca sadece Avrupalı sığınmacılara mülteci statüsü vermiştir (Adaman & Kaya 2012). Ancak, AB katılım müzakereleri sürecinde, göç ve sığınma politikaları revize edilmiş ve "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu" (YUKK, 6458/2014 sayılı Kanun) kabul edilmiştir.

Menşeye bakılmaksızın geçici koruma dâhil olmak üzere mülteci statüsü verme imkânı sağlayan bu yasanın tanımladığı üç kategori bulunmaktadır: mülteci, şartlı mülteci (üçüncü bir ülkeye yerleştirilecek kişiler) ve ikincil koruma statüsü sahipleri (Rittersberger-Tılıç 2015; Sönmez Efe 2017). YUKK, bir önceki dağılım politikasını sürdürerek, her başvuru sahibinin belirlenen İl Göç İdaresi Müdürlüğüne kayıt yaptırmasını ve kendisine sağlanan uluslararası korumanın sonuna kadar ilgili vilayette ikamet etmesini zorunlu tutmaktadır (Madde 71). Kanun, “barınma ihtiyaçlarını kendisinin karşılaması” esasıyla uluslararası koruma başvurusunda bulunanlara barınma imkânı sağlamayı taahhüt etmemektedir (Madde 95, krş. Kaya 2020). Ancak, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) hem uluslararası koruma statüsü sahiplerinin hem de başvuru sahiplerinin barınma, beslenme, sağlık, sosyal ve diğer ihtiyaçlarının karşılanacağı “kabul ve barınma merkezleri” kurabilmektedir. Hâlihazırda Erzurum, Gaziantep, İzmir, Kırklareli, Kayseri, Van ve Yozgat illerinde faaliyet gösteren yedi merkez bulunmaktadır. Sığınma başvurusu sahipleri, kural olarak, kabul ve barınma merkezlerinde ikamet ederken⁹ hukuki mülteci statüsü sahipleri, ikamet adreslerinde eğitim, sağlık, sosyal yardım dâhil olmak üzere sosyal hizmetlere erişime ve çalışma iznine (Kaya 2017; iş gücü piyasası entegrasyonu için aşağıya bakınız) sahiptir (Dedeoğlu & Bayraktar 2019; Saraçoğlu & Bélanger 2019).

Grafik 1. Türkiye'deki Suriyeli Nüfusun 2013'ten 2018'e Coğrafi Dağılımındaki Değişiklik

Kaynak: Adalı & Türkyılmaz 2020: 210

⁹ Bu merkezlerin işletilmesi ve entegrasyonun sağlanmasına dair sorumluluklar yardım etmenin dini bir görev olduğu öne sürülerek kısmen sivil topluma devredildi (Yılmaz ve diğerleri 2019).

2011'den itibaren, siyasi değişimler ve bölgesel çatışmaların bir sonucu olarak kitlesel bir Suriyeli akını gerçekleşmiştir. Türk hükümeti geçici olarak addettiği bu durumu, bölgedeki gücünü artırmak için açık kapı politikasıyla pekiştirmiştir (Sönmez Efe 2017; Yılmaz ve diğerleri 2019). Savaşın uzamasıyla yukarıda bahsedilen 2014 mevzuatı kapsamında geçici koruma uzatılmıştır. Coğrafi konumu açısından Orta Avrupa yolunda geçiş ülkesi olmasının da etkisiyle Türkiye, şu anda dünyadaki en fazla sayıda mülteciye sahip ülkedir ve en az 3,6 milyon Suriyeliye ev sahipliği yapmaktadır (a.g.e.). Suriyelilerin çoğu İstanbul ve İzmir'in metropol bölgelerinde yaşamaktadır (İşeri 2019; Yılmaz ve diğerleri 2019, Grafik 1'deki daha koyu renkli bölgelere bakınız). Diğerleri ise Güneydoğu'daki şanlıurfa, Gaziantep veya Hatay gibi sınır şehirlerinde ve bölgelerinde kalmaya devam etmektedir çünkü buralardaki nüfusun büyük bir kısmı Arap veya Kürtlerden oluştuğu için dil engeli daha azdır ve zincirleme göç ile akrabalık bağları sürdürülebilmektedir (Kavak 2016). "Geçici koruma" rejimine tabi olan kişilere büyük ölçekli kamplarda (yukarıda belirtilen Kabul ve Barınma Merkezleri ile karıştırılmamalıdır) barınma sağlanmaktadır. On sınır kentindeki kamp sayısı 26'da sabit kalmıştır ancak 11 Nisan 2019 itibarıyla 3,5 milyondan fazla Suriyeli mültecinin yalnızca %3,8'i yani 139,150'si burada barındırılmaktadır.¹⁰

8375/2016 sayılı Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik'in yürürlüğe girdiği 2016 yılı öncesinde, geçici koruma altındaki mültecilerin çalışmasına resmi olarak izin verilmiyordu ve bu durum kayıt dışılığa neden oluyordu (Yılmaz ve diğerleri 2019). Yeni yönetmelik ile işverenler, geçici koruma kimlik kartı olan ve Türkiye'de altı ay ikamet eden Suriyeli mülteciler için çalışma izni başvurusu yapabilmektedir (Dedeoğlu & Bayraktar 2019). Ancak işverenlerin, ilgili işi yapacak Türk vatandaşı bulunamadığını kanıtlaması ve Suriyeli çalışan oranının %10'u geçmeyeceğini temin etmesi gerekmektedir. 10'dan az çalışanı olan işyerlerinde ise sadece bir kişiye çalışma izni verilmektedir (a.g.e.; Saraçoğlu & Bélanger 2019). Türkiye iş gücü piyasasının yapısal koşulları göz önüne alındığında, bu düzenlemenin "gerçek dışı" ve "etkisiz" olması (a.g.e.) şu ana kadar verilen çalışma sayısı izninin sadece 20.000'den biraz fazla olması sonucunu doğurmuştur (Yılmaz ve diğerleri 2019).¹¹ Çalışanların çoğunluğu halen kayıt dışı sektörde yer alan emek yoğun işlerde çalışmaktadır. Suriyelilerin bu alanlarda istihdamı, iş gücü arzında artışa, ücretler üzerinde aşağı yönlü bir baskıya, tüm çalışanların çalışma koşullarının kötüleşmesine ve çalışanların pazarlık gücünün azalmasına neden olmuştur (a.g.e.; Kavak 2016; karşıt bir bakış açısı için bkz. Erzan ve diğerleri 2018). Hane halkı gelirini artırma çabaları da çocuk işçiliğinde artışa neden olmuştur (Dedeoğlu & Bayraktar 2019).

Suriyelilerin Türkiye'ye giriş yaptığı Güney ve Güneydoğu'daki kırsal kesimlerde¹² tarım alanında geçici iş gücü talebi oldukça fazladır (Kavak 2016; iş gücü göçü ile ilgili bölüme bakınız). Nitekim, Suriyeli ailelerin erkek ve kadınları ile küçük yaştaki çocukları gündelik işçi olarak çalışmaya başlamış (Yalçın & Yalçın 2019, Mardin örneği) ya da hasat dönemine göre hareket eden (örneğin, narenciye hasadı için Antalya, kiraz için Afyonkarahisar'ın Sultandağı ilçesine) mevsimlik gezici işçi göçüne dahil olmuşlardır (Kavak 2016; Semerci & Erdoğan 2017; Atasü-Topçuoğlu 2019). Diğer bir kesim ise ülkenin en önemli tarım alanı olan Çukurova Bölgesi'ne yönelmiştir ve Ocak veya şubat ayı ile Ağustos veya Kasım ayı arasında yılın 11 aya varan kısmını burada geçirmektedir (Semerci & Erdoğan 2017). Buradaki iş düzeni çoğunlukla dayıbaşı denilen Türk aracılarınca yönetilir; dayıbaşılar işçilerin barınma, yemek, ulaşım (şehirlerarası ve tarlalara), tedavi gibi ihtiyaçlarını karşılar ve ücretlendirir. Bu nedenle, dayıbaşıların artan etki ve pazarlık güçleri bulunmaktadır (Kavak 2016; Dedeoğlu & Bayraktar 2019). Tarım işçiliği

¹⁰ Geçici koruma altındaki kişilere ilişkin güncel veriler için bkz. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>.

¹¹ Doğan-Yenisey (2019), Suriyelilere verilen çalışma izni sayısının 2019'da 65.000 civarında olduğunu öne sürmüştür.

¹² Büyükşehir merkezlerinde ve kentsel alanlarda bunun yerine Suriyeliler (çoğunlukla erkekler) imalat sektöründe (örneğin ayakkabı ve deri-konfeksiyon tekstil endüstrisi) (Korkmaz 2019; Pınar ve diğerleri 2019; Saraçoğlu & Belanger 2019; İstanbul ve İzmir için), inşaatta (Çınar 2019, Güneydoğu Anadolu'da Diyarbakır için), hazır giyim sektöründe (Dedeoğlu & Bayraktar 2019, İstanbul için) ve turizmde (Alrawadieh ve diğerleri 2019, İstanbul için) iş bulmuşlardır. Küçük yaştaki çocuklar da, özellikle erkek çocukları, tekstil ve dokuma endüstrisinde ya da dükkânlarda esnaf ya da hamal olarak çalışmaktadırlar (Lordoğlu & Aslan 2019, şanlıurfa ve Mardin için). İstanbul'daki duruma genel bir bakış için bkz. Kaya & Kıracı 2016).

genel olarak resmi asgari ücretin yarısına tekabül eden düşük ücretlere (kadınlar ve çocuklar için daha da düşük), uzun çalışma saatleri ve işyerinde ayrımcılık da dâhil olmak üzere olumsuz çalışma koşullarına sahiptir (Kavak 2016; Tören 2018; Atasü-Topçuoğlu 2019; Dedeoğlu & Bayraktar 2019; Kaya 2020). Günlük yaşama bakıldığında ise, çifte yük altında olan kadınların tarlada çalışmanın yanı sıra ev işleri ve çocuk bakımından sorumlu olduğu (Atasü-Topçuoğlu 2019; Dedeoğlu & Bayraktar 2019), erkeklerin ise alışveriş ve dayıbaşılarla iletişimle ilgilendiği görülmektedir (a.g.e.). Adana Ovası'nda yapılan nicel bir araştırma, mevsimlik gezici ve göçmen tarım işçilerinin %78'inin Suriye'nin kırsal alanlarından göç ettiğini, dolayısıyla tarım işçiliğine aşina olduklarını ve “çadırda yaşama dayanma yetisine” sahip olduklarını tespit etmiştir (a.g.e., 20; ayrıca bkz. Atasü-Topçuoğlu 2019). Ayrıca, genç ağırlıklı katılımcılar arasında okuma-yazma bilmezlik ve düşük eğitim seviyelerinin oldukça yaygın olduğu görülmüştür (Dedeoğlu & Bayraktar 2019).

ÖĞRENCİ GÖÇÜ

Türk üniversitelerindeki uluslararası öğrencilerin çoğunluğu Azerbaycan, Türkmenistan, Nijerya, Pakistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nden gelmekteyken (Kaya 2017) Erasmus değişim programı öğrencileri genellikle Almanya veya Polonya'dan gelmektedir (a.g.e.). Türkiye, “beyin kazanımı” amacına istinaden, son birkaç yılda Yemen, Suriye gibi siyasi açıdan istikrarsız ülkelerden de öğrenci cezbetme girişiminde bulunmuştur (a.g.e.). Buna ek olarak, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda (YUKK, Kanun no. 6458/2014) belirtildiği üzere, uluslararası öğrenciler çalışma izni almak kaydıyla çalışma hakkına sahiptir; yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin çalışma izni için bekleme süresi bulunmaz iken lisans öğrencileri iki yıl ikametinin sonrasında çalışma izni alabilmektedir (a.g.e.).

AİLE GÖÇÜ

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'na (YUKK, Kanun No. 6458/2014) göre, bir yıldan uzun süreli ikamet izni aile birliği için yeterlidir. Ancak, aile bireylerinin ikamet izinleri, ikamet iznine sahip olan kişiye bağlıdır. Bu kişinin ölümü durumunda diğer aile bireyleri sadece kısa dönem ikamet izni alabilmektedir (Kaya 2017). Son yıllarda aile göçü, aile birleşimi sürecinde Türk vatandaşların Avrupalı eşlerinin Türkiye'ye taşınması (Kaya 2017) dışında çoğunlukla birinci ve ikinci kuşak Türk göçmenlerin, bilhassa Almanya'dan gelen Süryaniler ve Kürtler ile onların soyundan gelenler de dâhil olmak üzere dönüş göçü şeklinde gerçekleşmektedir (“Euro-Turks”, Kaya 2017: 18). Bu göç akınları döngüsel bir temele dayalı (örneğin, 6 ay bir ülkede, 6 ay diğer ülkede geçirmek) veya kalıcıdır (örneğin, emeklilik) (Adaman & Kaya 2012; Kaya 2017). Çoğunlukla yüksek vasıflı olan ikinci nesil Türk göçmenler, genellikle İstanbul ve diğer büyük şehirlerde “alternatif yaşam biçimi aramak, uluslararası şirketlerde, turizm sektöründe, bilişim sektöründe çalışmak veya öğrenim görmek için” az nitelikli pozisyonlarda çalışmaktadırlar (a.g.e. 17; yaşam biçimi göçü ile ilgili bölüme de bakınız).

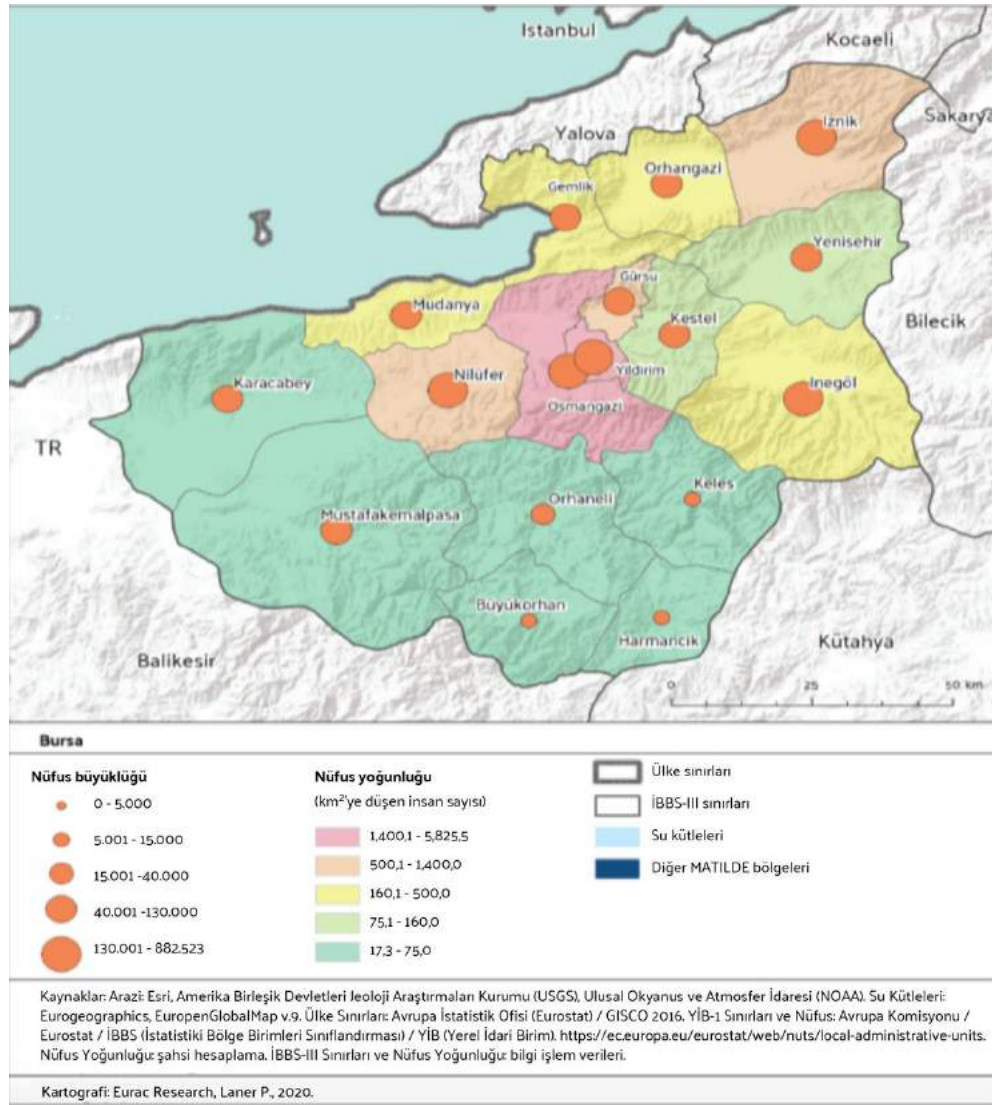
YAŞAM BİÇİMİ GÖÇÜ

Geçici ve kalıcı yaşam biçimi göçü üzerine çalışmalar, şehirli profesyonel orta sınıfın Ege ve Akdeniz kıyılarındaki turistik bölgelere ve Şirince, Yeşilyurt, Adatepe, Yeni Orhanlı, Yağcılar gibi art bölgelere (hinterland) olan iç göçünü ele almıştır. Kişiler, satın aldıkları eski evleri yenilemiş veya yazlık, ikincil konut ya da emekli evi olarak kullanılan kapalı sitelere yerleşmiştir. Bazıları ise turizmle ilgilenmiştir (Young 2007; Öztürk ve diğerleri 2018).

Uluslararası yaşam biçimi göçü iki gruba istinaden ele alınmıştır: uluslararası emeklilik göçmenleri ve Türk-Alman ikinci nesil (ayrıca bkz. aile göçü ile ilgili bölüm). İlk grup, Türk para biriminin değer kaybettiği 2001 mali krizi esnasında çoğunlukla mülk satın almıştır (Balkır & Kırkulak 2009) ve Almanya, İngiltere, Hollanda ve İskandinav ülkelerinden (Nudralı 2009; Ertuğrul 2016; Kaya 2017) gelmektedir. İngilizce konuşanlar Ege kıyısındaki güneybatı illeri Muğla ve Aydın ile Akdeniz kıyısındaki Antalya ilinin batı kesimini tercih ederken, Antalya'nın doğu kısmı Alman ve İskandinav emeklileri cezbetmiştir (a.g.e.). Emeklilerin çoğunlukla kendi yurttaşları ile izole şekilde kapalı sitelerde yaşaması, mağazalar, restoranlar, kafeler ve gazeteler gibi sunulan imkânlarla karşı (Kaya 2017) kültürlerarası diyalogunun azlığına işaret etmektedir (Balkır & Südaş 2014). İkinci grup, yani Türk-Alman ikinci kuşak, Alman emeklilerle aynı bölgeye taşınmış ve burada eğitim nitelikleri, dil becerileri ve yaşam deneyimlerinden oluşan beşerî sermayelerinden yararlanarak turizm alanında yer almış ve daha iyi bir iş-yaşam dengesi kurabilmiştir (Kılınç & King 2017).

2. BURSA: BÖLGENİN ARAZİ VE SOSYO-EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

Yazarlar: Ayhan Kaya ve Fatma Yılmaz-Elmas

Harita 1. Bursa Bölgesi

Avrupa İstatistik Ofisi'nin (Eurostat) şehirleşme derecelendirmesi Türkiye için mevcut değildir. Alternatif olarak, kırsal alanlar nüfus yoğunluklarına göre tanımlanabilir.¹³ 2018 yılında Türkiye nüfusunun %92,3'ü şehir ve kasabalarda yaşarken, yalnızca %7,7'si köylerde (Ertürk 2020), bir diğer deyişle

¹³ 1924 tarihli 442 sayılı Köy Kanunu, nüfusu 2.000'in altında olan alanları "köy", 2.000-20.000 arasını "kasaba" ve 20.000'in üzerindeki alanları "şehir" olarak tanımlamaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), yerleşim yerlerinin idari statüsüne göre, il/ilçe merkezleri ile belde/köy ayırımına dayalı nüfus istatistikleri yayınlamaktadır. Öte yandan TÜİK'in yayınladığı istatistiklerde kullandığı bir diğer temel kriter ise nüfus eşiğidir. TÜİK'in Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisindeki alanlara ilişkin veri kapsamına göre, 20.001 ve üzeri nüfusa sahip alanlar kentsel, 20.000 ve altındaki alanlar ise kırsal alan olarak tanımlanmaktadır.

2.000'den az nüfusa sahip belediyelerde, yaşamaktaydı. Bu konuda 2012 tarihli ve 6360 sayılı Kanun ile kırsal alanlar kentlere dâhil edilerek kentsel alanların yeniden ölçeklendirildiği dikkate alınmalıdır. 2012 ve 2019 yılları arasında, belde belediyesi sayısı 1.977'den 386'ya düşerken, köy sayısı da %47 oranında azalmıştır (34.434'ten 18.280'e, TÜİK'in Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçları, 2007-2019; ayrıca bkz. Dik 2014). Bu durum, şehirlerdeki mevcut mahalleler ile kırsal alanlardaki eski köy/yeni mahalleler arasında istatistiksel olarak ayırım yapmayı zorlaştırmaktadır (UKKS 2014).

1.1.BURSA BÖLGESİNİN ARAZİ VE COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

ARAZİ GÖSTERGELERİ	2018
Büyük ve orta ölçekli belediyeler dışında yaşayan nüfus oranı	Veri Yok
Dağlık alanlarda yaşayan nüfus oranı	>%50
Dağlık alan oranı	>%50
Tarım alanı oranı	%45
Sınır bölgesi	Yok

Tablo 1. Bursa'nın 2018 Yılı Bölgesel Göstergeleri

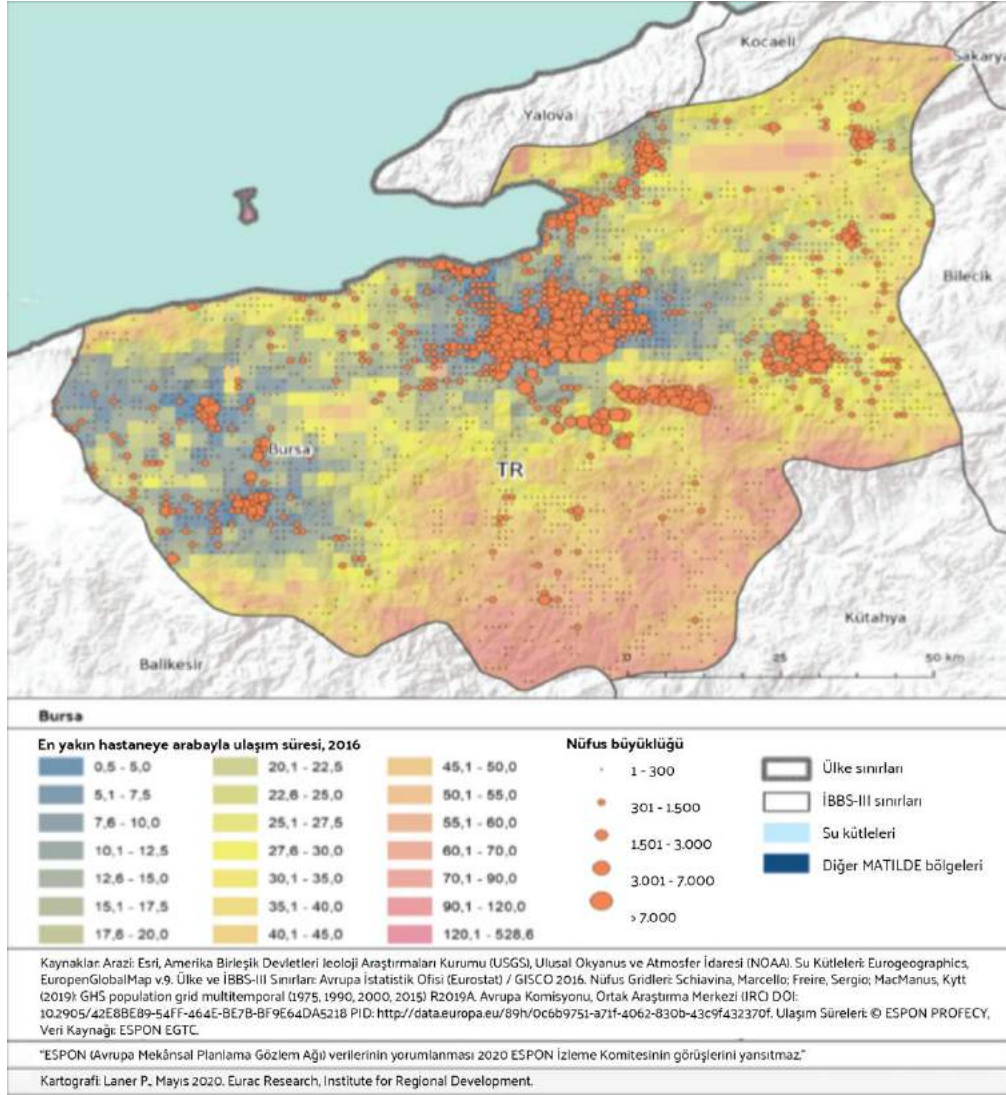
Veri Kaynağı: Eurostat Sınır Tipolojisi; Kentsel-Kırsal Tipoloji; Eurostat Dağ Tipolojisi; Eurostat Corine Landcover; Eurostat Şehirleşme Derecesi (DEGURBA)

Güneydoğu Marmara Bölgesi'nde yer alan Bursa ili, doğuda Bilecik ve Adapazarı, kuzeyde Kocaeli, Yalova, İstanbul ve Marmara Denizi, güneyde Kütahya ve batıda Balıkesir illeri ile çevrilidir (ayrıca bkz. Harita 1). İl, Uludağ'ın kuzeybatı yamaçlarında (2.543 m) yer almasına rağmen Yenişehir, Bursa ve İnegöl ovaları ile İznik (298 m²) ve Uluabat (1.134 m²) göllerinin başlıca çöküntü alanlarının oluşturduğu çukur bir alanda yer almaktadır. Kuzeyde Marmara Denizi 135 km uzunluğunda bir sahil şeridi oluşturur. Bursa'nın toplam yüzölçümü 11.027 km² olup topraklarının %17'si ovalardan oluşmaktadır. Topraklarının %48'ini platolar kaplarken, yaklaşık %35'ini dağlar kaplamaktadır (ayrıca bkz. Tablo 1). Dağlar genellikle doğu-batı yönünde uzanan sıradağlar şeklindedir. Akarsuların sürüklediği alüvyonlardan oluşan Bursa Ovası volkanik bir yapıya sahiptir.

Bursa'nın 1.088.638 hektarlık toplam alanının %44'ü tarım alanlarından oluşmaktadır. Bursa'nın diğer %44'ü ise yaklaşık 472.000 hektar orman ile kaplıdır. Daha spesifik olmak gerekirse, Bursa topraklarının %35'i dağlar ve yaylalar, %48'i platolar, %17'si ise ovalarla kaplıdır (Bursa İli 2018 Yılı Çevre Durum Raporu 2019). Tarım arazilerinin %42'si tarla arazisi, %14'ü sebzelik, %12'si meyvelik, %2'si bağ ve %12'si zeytinlik olarak kullanılmaktadır. 2006 yılına kıyasla tarım arazilerinde, büyük oranda toprak verimliliğinin düşmesi nedeniyle %17 civarında bir azalma meydana gelmiştir (Bursa İli 2018 Yılı Çevre Durum Raporu 2019). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK 2020a) 2018 yılında ekilebilir tarım alanını 211.356 hektar olarak açıklamıştır. Buna karşın, katma değeri daha yüksek ürünlerin yetiştirildiği sebze, meyve ve zeytin arazilerinde artış gözlemlenmiştir (Özkan & Kadağan 2019). İstanbul'a yakınlığı Bursa'yı tarımsal üretim açısından önemli bir merkez haline getirmektedir zira Bursa sebze, zeytin, domates gibi ürünleri hem taze olarak tedarik edebilmekte hem de bu ürünleri işleyerek tarıma dayalı sanayi üretiminde (örneğin, ilin batısında yer alan Karacabey ilçesindeki fabrikalarda) bulunmaktadır.

1.2.BURSA BÖLGESİ: ERİŞİLEBİLİRLİK

Harita 2. Bursa'nın Nüfus Dağılımı ve Hastanelerin Erişilebilirlik Durumu

Seçilmiş Altyapı Hizmetlerinin ERİŞİLEBİLİRLİĞİ	Bursa, 2016	MATILDE bölge ortalaması, 2016
Hastanelere erişim, nüfus ağırlıklı otomobil seyahat süresi (dakika)	12	14.2
İlkokullara erişim, nüfus ağırlıklı otomobil seyahat süresi (dakika)	10.7	5.9
Ortaokullara erişim, nüfus ağırlıklı otomobil seyahat süresi (dakika)	11.8	9.2
Tren istasyonlarına erişim, nüfus ağırlıklı otomobil seyahat süresi (dakika)	44	10.5
Alışveriş mekânlarına erişim, nüfus ağırlıklı otomobil seyahat süresi (dakika)	10.6	5.2

Tablo 2. Bursa'da Seçilmiş Altyapı Hizmetlerinin Erişilebilirliği, 2016

Veri Kaynağı: ESPON Profecy 2018

Bursa'nın ülkenin kalanına bağlantısı karayolları üzerindedir. 2019 yılında inşa edilen yeni otoyol, Bursa üzerinden İstanbul'u İzmir'e bağlamaktadır (Road Traffic Technology 2020). Ayrıca, Marmara Denizi'nde düzenli sefer yapan feribotlarla İstanbul'a ulaşım sağlanmaktadır. Bursa'nın diğer illere demiryolu bağlantısı bulunmamaktadır. İl sınırları içerisindeki tek tren istasyonundan İzmir-Ankara hattı geçmektedir ve bu istasyon ilin güney sınırında yer alan Büyükorhan ilçesindedir (Rail Turkey En 2020); bu durum nedeniyle, tren istasyonlarına erişim için 44 dakika gibi uzun bir süre gereklidir (MATILDE bölgelerinin ortalaması 10.5 dakikadır, ayrıca tablo 2'ye bakınız). Bursa'nın merkez ilçelerinde metro/tramvay hattı bulunmakta (UrbanRail 2020) ve hizmetlere erişimin büyük bir çoğunluğu araba veya metro/tramvay yoluyla sağlanmaktadır. Bursa'nın seyrek nüfuslu bölgelerinde ise, şehrin yoğun nüfusa sahip kısımlarının aksine, hizmetlere erişim için gerekli olan seyahat süresi diğer MATILDE bölgelerine nazaran daha yüksektir (ayrıca bkz. Harita 2).

1.3.BURSA BÖLGESİNİN SOSYAL ÖZELLİKLERİ

DEMOGRAFİK GÖSTERGELER¹⁴	2018	Değişim (2008-18)	Ulusal Ortalama	AB Ortalaması	MATILDE Bölgeleri Ortalaması
Nüfus Büyüklüğü	2,936,803	%20.4	-	-	425,252
Nüfus Yoğunluğu (km²'ye düşen insan sayısı)	284.2	237.4/284.2 **	106.2	105.3	102
Nüfusun Ortanca Yaşı	34	1.4 *	31.7	43.1	45
Yaşlı Bağımlılık Oranı (>65/14-64)	12.6	1.4*	12.6	30.5	33
Genç Bağımlılık Oranı	31.4	-0.3*	36.8	24.1	23
Yaşlanma Endeksi (>65/<14)	39.9	4.3	36	124	148
Kaba Doğum Hızı (1000 nüfus başı doğum)	14.2	-2	15.3	9.8	9.1
Toplam Doğurganlık Hızı (kadın başı doğum sayısı)	1.9	1.9*	2	1.54	1.58
Doğal Nüfus Değişimi-Kaba hız (‰)	8.6	8.6/10**	+10.1	-1.0	-1.7
Net Göç-Kaba Hız (‰)	10.8	3.2/11.6**	4.6	2.6	3.6
Toplam Nüfus Değişimi-Kaba Hız (‰)	19.5	12.1/27.5**	14.7	1.6	1.9

Tablo 3. Bursa'nın Demografik Göstergeleri, 2018

Veri Kaynağı: Eurostat, Nüfus (Demografi, Göç ve Tahminler)

DEMOGRAFI

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre 2019 itibarıyla Bursa'nın il nüfusu 3.056.120'ye ulaşmıştır (TÜİK 2020b, ayrıca bkz. Tablo 3). Toplam il nüfusunun %54,8'ini (1,982,898 kişi) kentsel nüfus, %46,2'sini (1,412,701 kişi) ise şehir nüfusu oluşturmaktadır. Nüfus yoğunluğu 293,2 kişi/km²'dir. Bursa'da 2019 yılı toplam doğurganlık hızı bir önceki yıla göre düşüş yaşamış ve 1,87'den 1,74'e gerilemiştir. Kentleşme süreci ve artan ekonomik ve parasal baskı doğurganlık hızındaki düşüşün başlıca nedenleridir.

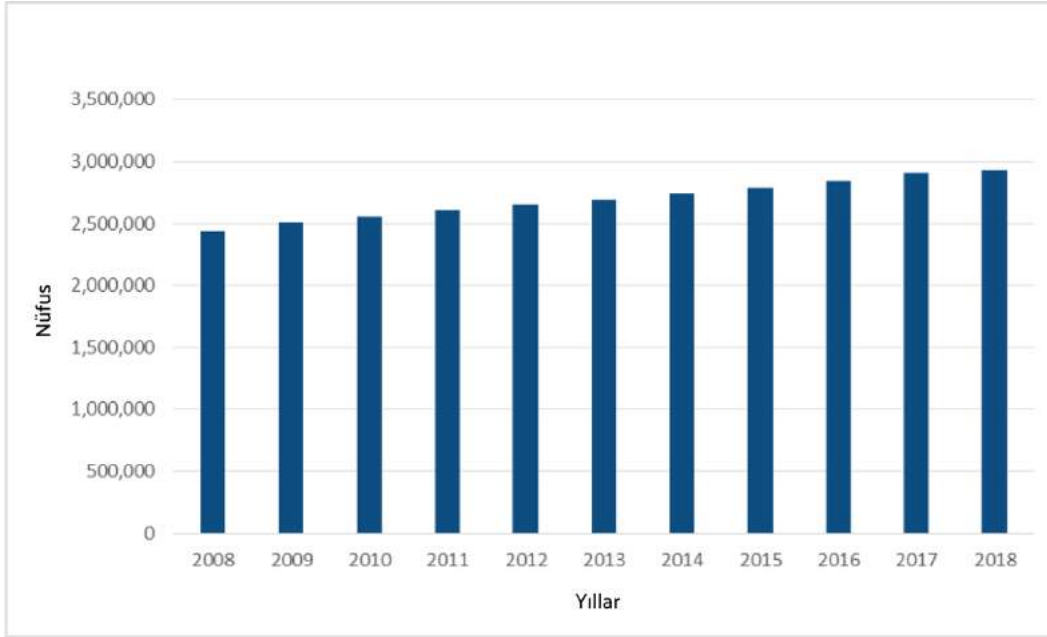
MATILDE bölgesi olan Bursa'da 400.000 kişiye yakın büyük bir nüfus artışı görülmüştür. (Ülke geneli eğilim ile uyumlu, 2018 ve 2010 yılları karşılaştırması, bkz. Grafik 2).

TÜİK'in (2020a) 2019 yılı verilerine göre Bursa'nın 0-14 yaş grubu nüfusu 660.134 kişidir. Genç nüfus (15-24 yaş grubu) 419.397 kişi olup toplam il nüfusunun %13,7'sini oluşturmaktadır. 15-64 yaş grubunun

¹⁴ *Bu hesaplama sadece 2014-2018 aralığını kapsamaktadır. - **İlgili zaman aralığında en düşük ve en yüksek değerler dikkate alınmıştır.

nüfusu ise 2.113.125 kişidir ve bu yaş grubunun il nüfusuna oranı %69'dur. Bu oran, aynı yaş grubunun Türkiye nüfusu içindeki oranı olan %67,8'in üzerindedir. 282,861 kişi olan 65 yaş ve üstü nüfusun toplam il nüfusuna oranı (%9.3) ülke geneli orana (%9.1) oldukça yakındır (şahsi hesaplama). Açıklanan verilerine göre, Bursa ili yaş bağımlılık oranı 44,6 (2018'de 44,5) olup, Türkiye geneli oranın (47,5) altındadır. 13,39 olarak açıklanan yaşlı bağımlılık oranı (65 yaş ve üstü) ise (2018'de 12,89) Türkiye oranına (13,4) epey yakındır.

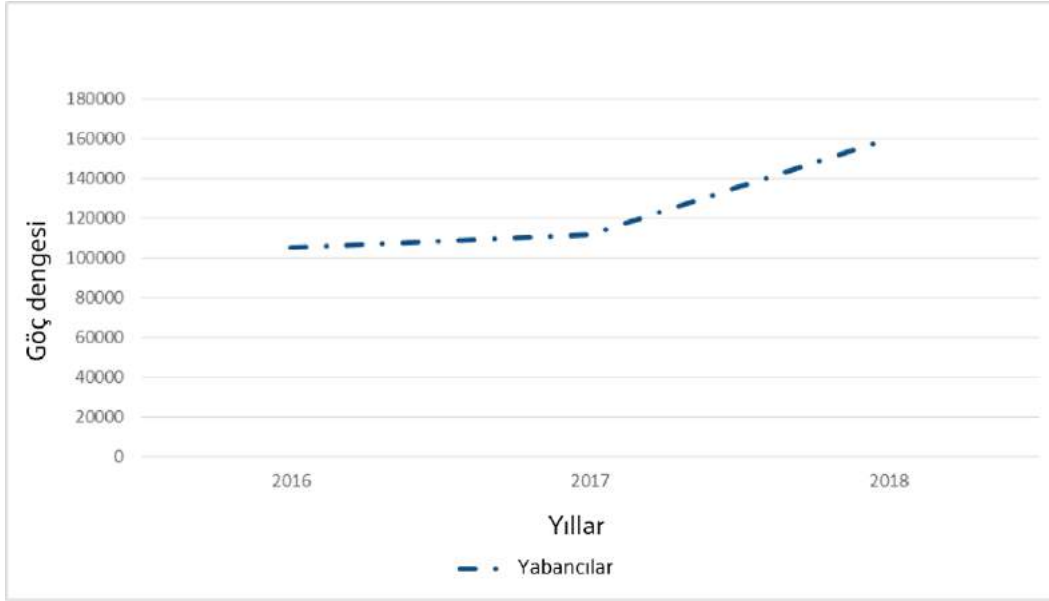
Cinsiyete göre nüfus konusunda, Bursa ili ikiye bölünmüş dengeli bir demografik yapıya sahiptir; erkek nüfusu 1.530.956 iken kadın nüfusu 1.525.164'tür (2019 sayıları, TÜİK 2020b). Genç nüfusun (15-24 yaş grubu) cinsiyete göre dağılımına baktığımızda ise erkek nüfusunun 216.406, kadın nüfusunun 202.991 olduğu görülmektedir.

Grafik 2. Bursa'da Toplam Nüfusun Gelişimi, 2008-2018

Veri Kaynak: Eurostat

Son on yılda, MATILDE bölgesi olan Bursa'da pozitif bir göç dengesi kaydedilmiştir ve göç dengesindeki bu yükseliş trendi aşağıdaki grafikte de açıkça görülmektedir. Türkiye'de nüfus artış hızı ortalamasının üzerinde olan illerin çoğunluğu sanayi üretim kapasitesi, turizm ve tarım potansiyeli yüksek illerdir. Söz konusu özellikleri taşıyan Bursa da bu illerin arasında yer almaktadır. Bu nedenle Bursa, Türkiye'de göç alan ilk beş il arasındadır. İstanbul'a yakınlığı da Bursa'yı iç göçmenlerin ana destinasyonlardan biri haline getirmiştir. Fakat net göç sayıları Bursa'nın da göç veren iller arasında olduğunu göstermektedir ki aşağıdaki göç dengesi tablosu bu bulguyu açıkça ortaya koymaktadır. Ülke vatandaşlarının göç dengesi her zaman çok az olduğu için aslen yabancıların göçü pozitif göç dengesini doğurmuştur.

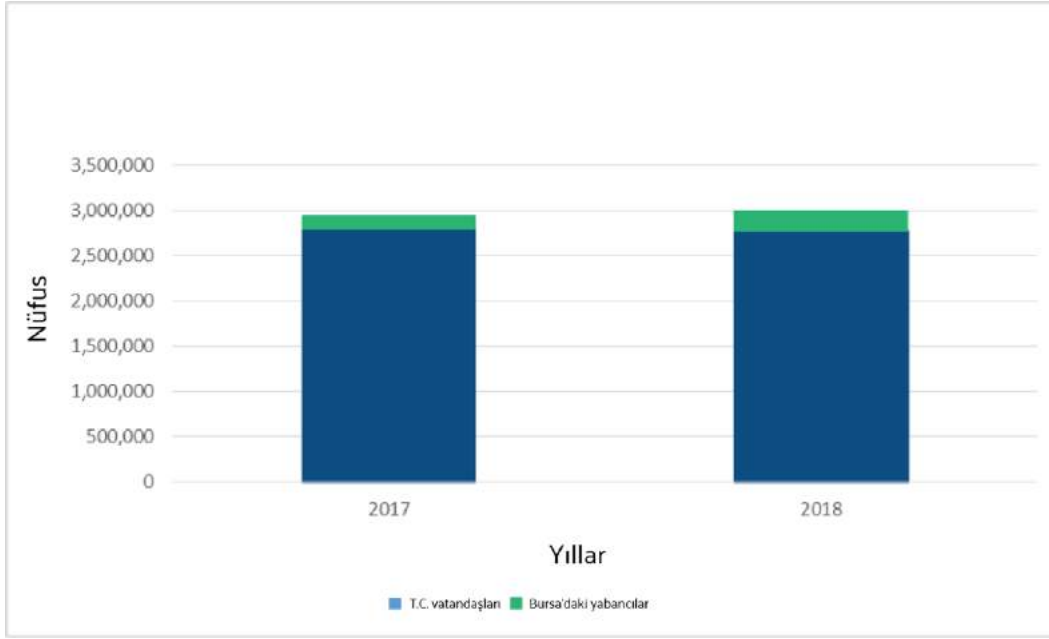
Grafik 3: 2016-2018 Yıllarında Bursa'da Yabancıların Göç Dengesi

Veri Kaynağı: Eurostat

YABANCI ODAKLI DEMOGRAFİ

TÜİK'in (2020a) 2019 yılında yayınladığı verilere göre Bursa'nın yabancı uyruklu nüfusu 48.595'tir. 2017 ile 2018 yılları arasında yabancı nüfusunda büyük bir artış yaşanmıştır (26.198'den 44.798). Bu rakamların Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre oluşturulduğu ve geçici koruma kapsamındaki Suriyelileri içermediği dikkat edilmesi gereken hususlardır.

Ulusal düzeydeki gelişmeler doğrultusunda, Bursa'da da son yıllarda toplam göçmen sayısı (geçici koruma altındaki Suriyeliler dâhil) önemli ölçüde artmıştır. Göçmenlerin toplam nüfus içindeki payı Bursa'da (%7,4) ülke ortalamasından biraz daha yüksektir (2018'de %5,9, TÜİK 2020a, ayrıca bkz. Grafik 4). Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'ne (2020) göre 5 Haziran 2020 tarihi itibarıyla Bursa'da geçici koruma altındaki Suriyelilerin sayısı 176.143'tür (Türkiye'de geçici koruma altındaki toplam Suriyeli nüfus 3.581.636'dır, a.g.e.). Bu bilgiye dayanarak yapılacak bir hesaplama Suriyelilerin toplam nüfus içindeki payını %5,4 olarak göstermektedir (şahsi hesaplama).

Grafik 4. 2017-2018 Yılları Bursa Toplam Nüfusu ve Geçici Koruma Kapsamında Olan Suriyeliler Dâhil Yabancı Sayıları

Veri Kaynağı: TÜİK 2020a'ya istinaden yapılan şahsi hesaplamalar

BURSA'DAKİ YABANCILARIN UYRUKLARI

Resmi kayıtlara göre 2019 yılı itibarıyla Bursa'daki yabancı uyrukluların nüfusu 48.595'tir (TÜİK 2020a, geçici koruma kapsamındaki Suriyeli nüfus ve eğitim, turizm, bilimsel araştırma gibi nedenlerle 3 aydan kısa süreli vize veya ikamet izni bulunan yabancılar hariç). Bursa'da ikamet izni bulunan başlıca yabancı uyruklular Azerbaycanlılar (7,273), Suriyeliler (6,483), Ruslar (4,784), Iraklılar (2,659), Kazaklar (2,625), Bulgarlar (3,130), Yunanlar (3,099), Almanlar (2,030), Özbekler (1.629), Kırgızlar (1.452) ve Kuveytlilerdir (1.263). Nüfusu 500'ün üzerinde olan diğer yabancı uyruklular da Afganlar (987), Türkmenler (749), İranlılar (500), Mısırlılar (825), Gürcüler (545), Filistinliler (761), Ukraynalılar (821) ve Ürdünlülüdür (678).

YAŞ VE CİNSİYET YAPISI

Veri olmadığı için yabancıların yaş ve cinsiyet yapısına ilişkin nitelendirme yapılamamaktadır.

1.4.BURSA BÖLGESİNİN EĞİTİM ÖZELLİKLERİ

2018 yılında Bursa'da okuryazarlık oranı %97,7 idi (TÜİK 2020a, yabancılar hariç). Okuryazarlık durumundaki toplam nüfus (6 yaş ve üzeri) 2.687.754 kişidir ve bu kişilerin 2.601.247'si okuryazardır. Erkekler arasında okuryazarlık oranı (6+ yaş) %99,2 olup bu oran kadınlarda (6+ yaş) %95,7'dir. Eğitim durumuna göre nüfus (15+ yaş) incelendiğinde lise veya meslek lisesi mezunu 591.122 kişinin olduğu ve bu nüfusun toplam il nüfusunun %25,9'una denk geldiği görülmektedir. Dolayısıyla, erkekler fazla temsil edilmektedir (%21,8'e kıyasla %30). İBBS (İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması) Düzey-2 ve

İBBS Düzey-3 verileri olmadığı için uluslararası göçmenlerin eğitim geçmişine ilişkin nitelendirme yapılamamaktadır.

NEET

İBBS Düzey-2 ve İBBS Düzey-3 verileri olmadığı için NEET (“eğitimde, istihdamda, yetiştirmede yer almayan”) 35 yaşından genç yabancılara ilişkin nitelendirme yapılamamaktadır.

1.5.BURSA BÖLGESİNİN EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

EKONOMİK GÖSTERGELER¹⁵	2017	Değişim 2008-2017	Ulusal Ortalama (2017)	AB Ortalaması (2017)¹⁶	MATILDE bölgeleri ortalaması (2017)
Bölgesel gayrisafi yurtiçi hasıla (alıcı fiyatlarıyla)	22,200	Büyüme oranı: %4.3	19,600	29,800	29,624
Bölgesel gayrisafi katma değer: birincil sektör	%6*	Yok	Eksik Veri	%2 (7,098.5 milyon avro)	%4
Bölgesel gayrisafi katma değer: ikincil sektör	%41*	Yok	Eksik Veri	%27 (95,398 milyon avro)	%30
Bölgesel gayrisafi katma değer: üçüncül sektör	%53*	Yok	Eksik Veri	%71 (254,090 milyon avro)	%66

Tablo 4. 2017 Yılı Bursa Ekonomik Göstergeleri

Sektör bazında gayrisafi katma değer için ulusal ortalaması için veri kaynağı: TÜİK 2020c

Bursa, Türkiye'nin ekonomik olarak en gelişmiş dördüncü ilidir. Geniş ve verimli ovaları, dağlık bölgelerindeki orman varlığı ve ormanlarındaki zengin çeşitliliği gibi coğrafi özellikleri ve konumu sayesinde hem tarım bölgesi hem de sanayi ve ticaret merkezi olmayı başaran Bursa ender bulunan bir yapıya sahiptir.

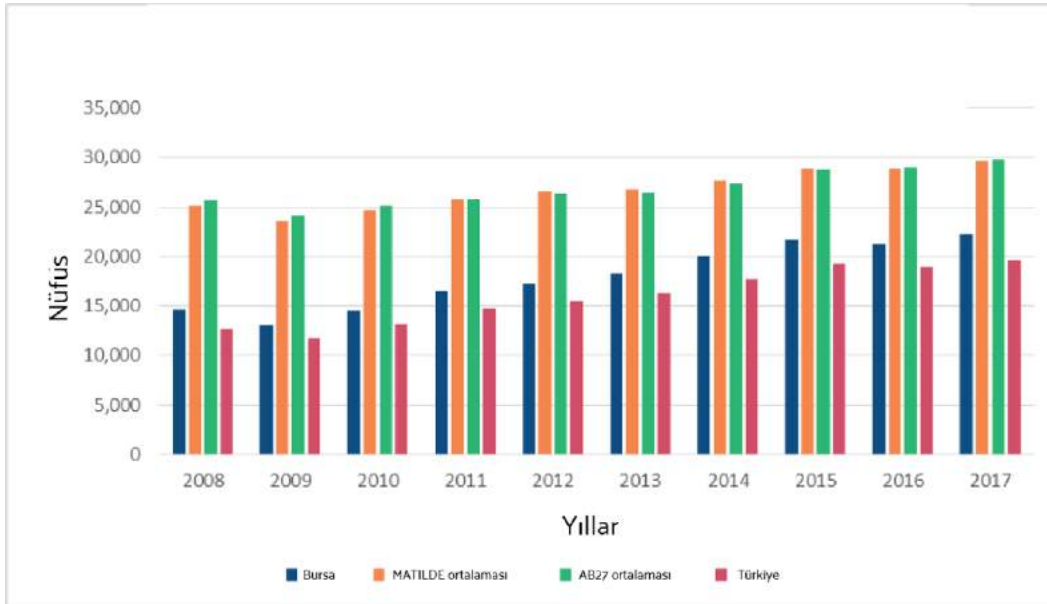
Bursa'nın iklimi ve coğrafi yapısı, çeşitli tarım ürünlerinin üretimi için verimli koşullar sağlamaktadır. İl aynı zamanda önemli bir tarıma dayalı sanayi merkezi haline gelmiştir (ayrıca bkz. Tablo 4). Gıda

¹⁵*Veriler 2011 yılına aittir.

¹⁶ Fransa'ya ait bölgesel gayrisafi katma değer ve sektöre göre istihdam verileri eksiktir; bu nedenle 26 üye devlet esas alınarak ortalama hesabı yapılmıştır

sanayinin hemen hemen her alt sektörü il sınırları içerisinde faaliyet göstermektedir. Tarım ve hayvancılık faaliyetleri sayesinde gıda sanayisine ek olarak hayvan yemi, kümes hayvanları, çiftlik hayvanları, süt ürünleri alanında yapılan ithalat ve ihracat da ilin ekonomisinde yer bulmuştur. İlin ikincil sektörü otomotiv imalatı, tekstil ve mobilya üretimi ağırlıklıdır ve ikincil sektördeki üretim ve gelişim faaliyetlerini destekleyen ve artış gösteren bir hizmet sektörü bulunmaktadır. Ovaları ve su kaynaklarının yanı sıra dağlık yapısı Bursa'yı kış turizmi açısından cazip kılmaktadır. 2018 yılında 370.387'si yabancı olmak üzere toplam 1.625.275 turist Bursa'ya gelmiştir. Fakat bu sayı 2018 yılında Türkiye'yi ziyaret eden 39.000.488 yabancı turist sayısının %1'inin altındadır (enBursa 2019; Kültür ve Turizm Bakanlığı 2019).

Bursa Ticaret ve Sanayi Odası (BTSO, 2020) verilerine göre 2018 yılındaki ithalat 8.518.026 (bin \$), ihracat ise 15.869.442 (bin \$) değerindedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK, 2020a) açıkladığı bilgilere göre 2018 yılı kişi başı GSYH dolar bazında 11.095, Türk Lirası bazında ise 52.372'dir. GSYH'den en çok pay alan 10 ilin toplam payı %65'i geçmektedir. Diğer bir deyişle, kalan 71 ilin toplam alabileceği pay %35'tir. Bursa, GSYH'den en yüksek pay alan illerden biridir (ayrıca bkz. Grafik 5). 2007-2016 yılları arası il bazındaki ihracat rakamlarına göre, İstanbul'un (693.745 milyon ABD doları) ardından gelen Bursa'nın ihracatı 99.375 milyon ABD dolarıdır (BEBKA 2018). Bursa'da kurulan büyük şirket sayısı başta olmak üzere girişimcilik göstergelerinin bu tablonun ortaya çıkmasındaki payı oldukça büyüktür. AllWorld, ISO 500, ISO 2.500, Capital 500 ve Forbes 500 gibi listelerdeki şirket sayılarına bakıldığında Bursa; İstanbul, Ankara, İzmir ve Kocaeli ile beraber ilk beş içerisinde yer almaktadır (ORAN 2013).

Grafik 5. 2008-2017 Yılları Bursa Gayri Safi Yurtiçi Hasılası

Veri Kaynağı: Eurostat, İBBS Düzey-3 bölgelerinde Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (piyasa değeri)

İŞGÜCÜ PİYASASI

İŞGÜCÜ PİYASA GÖSTERGELERİ	2017	Değişim 2008-2017	Ulusal Ortalama (2017)	AB Ortalaması (2017)	MATILDE Bölge ortalaması (2017)
İşsizlik Oranı (% , yüzdeler puan)	%9.1	2.1	%10.9	%8.1	%8.4
Birincil Sektörde İstihdam (% , binlerce çalışan)	Eksik Veri	Eksik Veri	%20,3 (6,021)	%5 (353.98)	%5 (6.75)
İkincil Sektörde İstihdam (% , binlerce çalışan)	Eksik Veri	Eksik Veri	%18,8 (5,421)	%23 (1,584.74)	%26 (36.19)
Üçüncül Sektörde İstihdam (% , binlerce çalışan)	Eksik Veri	Eksik Veri	%60,8 (17,535)	%71 (4,830.33)	%69 (97.63)
Sosyal Dışlanma veya Yoksulluk Riski Altındaki Bireyler (%)	%15.7	%13 / %16.8	%41.3	%21.6	%17.3

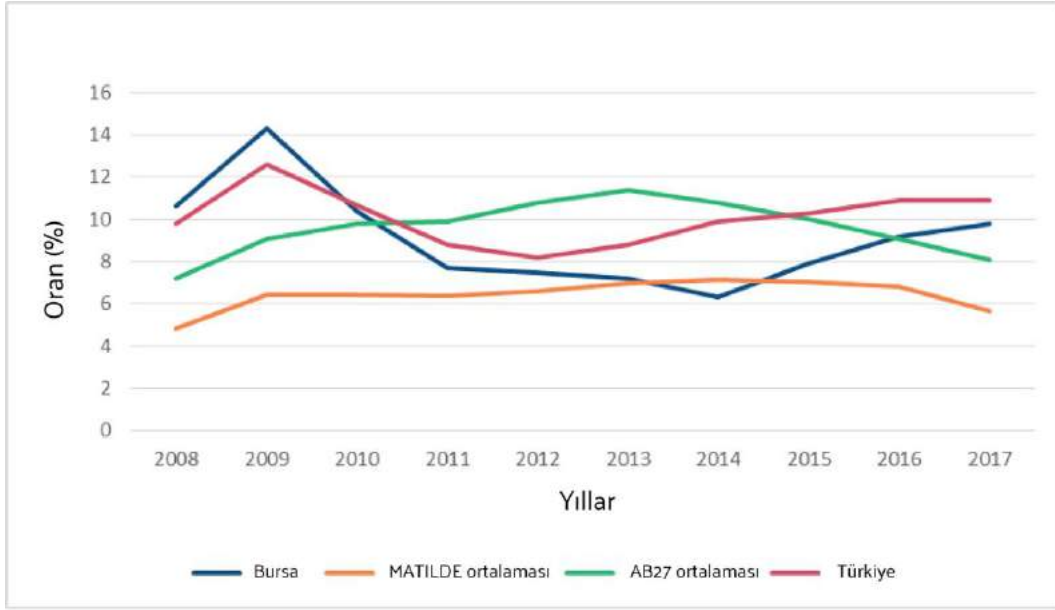
Tablo 5. 2017 Yılı Bursa İşgücü Piyasası Göstergeleri

Veri Kaynakları: Eurostat, İBBS Düzey-3 bölgelerinde piyasa fiyatlarıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH); OECD Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH); Eurostat, İBBS Düzey-3 bölgelerinde temel fiyatlarla Gayri Safi Katma Değer. Yoksulluk riski: TÜİK; Sektörlere Göre İstihdam Oranı: TÜİK 2020d

Önceki yıllarda toplanan veriler Bursa, Eskişehir ve Bilecik illerini kapsayan İBBS Düzey-2 TR41 bölgesinde, 15-24 yaş grubu ve 25 yaş üstü gruplarında erkek ve kadın işsizlik oranının Türkiye ortalamasına göre daha düşük olduğunu göstermektedir. 2007 ve 2011 yılları arasında işsizlik rakamlarına bakıldığında ise Türkiye'de işsizlik oranı ortalaması %20 ile %25 arasında dalgalanırken, TR41 bölgesinde %16-19 civarında seyrettiği görülmektedir.¹⁷ Bursa ve ilçelerindeki görece düşük işsizlik oranlarının ana kaynağı, yerli halkın yanı sıra uluslararası göçmenler için de iş imkânı sağlayan sanayi, tarım ve hizmet sektörlerindeki çeşitliliğidir.

İşsizlik oranının 2010 öncesinde yüksekliği ve Türkiye ortalamasının üzerinde olmasının temel nedenlerinden birinin kayıt dışı istihdam olduğu söylenebilir (ayrıca bkz. Grafik 6). 2010 yılında Bursa'da kayıt dışılık oranı erkeklerde %19,4, kadınlarda %41,5'tir. Özellikle, tarımda ücretsiz aile işçiliği yapan kadınların kayıt dışı istihdam oranı, kayıt dışı işçiliği doğrudan işaret etmekte ve işsizlik oranının sadece Bursa bazında değil Türkiye genelinde artışına neden olmaktadır. Sektör düzeyinde rakamlar 2010 yılında Bursa'da tarım alanında çalışan kadınların %94'ünün kayıt dışı olduğunu göstermektedir. 2013 itibarıyla genel kayıt dışılık oranı %24,5'e düşmüştür. Bu hareketlenmeye paralel olarak Bursa'da kayıt dışı istihdam oranı %24,2'ye gerilemiştir. Fakat bu gerileme kadın istihdamındaki kayıt dışılık oranında bir değişiklik olmamasına rağmen gerçekleşmiştir. Kayıt dışı istihdamın tarım sektörüne kıyasla görece daha az olduğu sanayi sektöründe kadın istihdamı 10.000 kişilik artış göstermiş ve bu artış da gerilemenin başlıca nedenlerinden biri olmuştur (Toksöz 2016; ayrıca bkz. Kılıç 2017).

¹⁷ TR41'in 2007 ve 2011 yılları arasındaki sosyo-ekonomik göstergeleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. http://bebka.org.tr/admin/datas/yayins/kalkinmagostergeleriyle_eylul12_internet.pdf.

Grafik 6. 2008-2017 Yılları Bursa İşsizlik Oranı

Veri Kaynakları: OECD istatistikleri, İşgücü Göstergeleri, TL3 bölgeleri ve TL2 bölgeleri; Eurostat, Toplam İşsizlik Oranı; MATILDE ülkelerinin ulusal istatistik ofisleri; Üçüncü Ülke Vatandaşlarının İşsizlik Oranı, 2018 (*İBBS Düzey-2'de, **şehirleşme derecesiyle).

ULUSLARARASI GÖÇ ODAKLI İŞ GÜCÜ PİYASASI

İBBS Düzey-2 ve İBBS Düzey-3 verileri olmadığı için uluslararası göçmenlerin istihdam oranlarına ilişkin nitelendirme yapılamamaktadır. Sadece Suriyelilerin istihdamına odaklandığımızda Suriyeli gençlerin çoğunun tarım, tekstil ve hizmet sektöründe faal olduğu görülmektedir. Tekstil sektöründeki genç istihdam oranının yüksekliğinin nedeni Bursa'ya yerleşen Suriyelilerin çoğunun Halep'ten gelen, tekstil alanında deneyim sahibi kişiler olmalarıdır. Geçici koruma altındaki Suriyeli gençlerin önemli bir kısmı özellikle şehrin batı ilçelerinde tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Bir diğer grup Suriyeli ise mevsimlik tarım işçisi olarak tarlalarda ya da TAT Konserve gibi yaz aylarında istihdam oranı artan konserve fabrikalarında çalışmaktadır (Dedeoğlu & Bayraktar 2019).

ULUSLARARASI GÖÇMENLERİN İŞSİZLİK ORANI

İBBS Düzey-2 ve İBBS Düzey-3 verileri olmadığı için uluslararası göçmenlerin işsizlik oranlarına ilişkin nitelendirme yapılamamaktadır. Geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler AB tarafından 2016 yılında uygulamaya konulan Acil Sosyal Güvenlik Ağı (*Emergency Social Safety Net-ESSN*) Programından (WFP 2019) yararlanabilmek için kayıt dışı sektörlerde çalışmayı tercih etmekte ve bu nedenle işsizlik oranlarına ilişkin güvenilir bir veri bulunmamaktadır.

SONUÇ

Avrupa Birliği UFUK 2020 programı kapsamında finanse edilen ve Türkiye'den İstanbul Bilgi Üniversitesi ve Hayata Destek Derneğinin de ortak olduğu MATILDE araştırma projesi, kırsal ve dağlık bölgelere odaklanarak göç ve kalkınma arasındaki ilişkiye nasıl katkıda bulunabileceğini hedeflemektedir.

Göç konusu, Avrupa'da ve dünyanın pek çok yerinde birçok tartışmanın merkezinde yer almaya devam ediyor. Bu çerçevede MATILDE, kırsal ve dağlık bölgelerdeki göç konusuna odaklanarak bu alandaki tartışmaya katkıda bulunmayı amaçlıyor. Günümüzde dağlık ve tarımsal alanlar maalesef kamuoyu tarafından genellikle göz ardı edilebildiği için dış göçün bu tür bölgelerdeki etkileri de dikkatlerden kaçabilmektedir. Her ne kadar, pandemi döneminde ülkelerin tarımsal üretim açısından kendi kendilerine yeterli olabilmelerinin önemi bir kez daha ortaya çıksa da, tarımsal üretimin Türkiye'de daha önemli bir konu haline gelmesi ve gündemde üst sıralarda kendine yer bulabilmesi için bütün kamu kurumlarının, yerel yönetimlerin, sivil toplum aktörlerinin birlikte çalışabilmeleri için uygun bir düşünsel ve pratik iklime ihtiyaç duyulmaktadır.

Avrupa'nın Kırsal ve Dağlık Bölgelerinde Entegrasyon ve Yerel Kalkınmayı Artırmada Göçün Etki Değerlendirmesi (MATILDE) adlı araştırma projesi, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 10 farklı ülkede gerçekleştirilmektedir. Ülkelerdeki farklı yönetim biçimlerini ve eğitim, hayat boyu öğrenme, göçmenlerin işgücü piyasalarına katılımı, sağlık, hareketlilik ve eşitliği içeren çeşitli politika alanlarında bilimsel bulgular ve politika önerileri üretecek bu araştırmanın Türkiye ayağında Bursa ili ve Karacabey ilçesi yer almaktadır.

Kırsal ve dağlık bölgelerdeki yerel kurum ve vatandaşlar, göç yönetimi ve göçün etkisine dair tartışmalarda büyük oranda göz ardı edilmektedir. MATILDE, alan çalışmalarında eylem araştırması metodunu kullanarak kentsel bölgelerin dışında kalan yerel alanlara yoğunlaşacaktır. Böylece, göçe dair yanlış algıların ele alınmasına, göç ve göçmen karşıtı tutumun dönüştürülmesine katkı yapılacak ve vatandaşların göçle ilgili tartışmalara daha bilinçli şekilde katılması sağlanacaktır.

Türkiye'de genellikle geçici koruma altında bulunan Suriyeli göçmenlerin kentsel alandaki varlıkları araştırma konusu olmuştur. Göçmenlerin kırsal alandaki varlıkları ve yarattıkları değerler genellikle göz ardı edilmiştir. Göçmenler her ne kadar istihdam olanaklarının ve yaşam standartlarının daha iyi olduğu kentsel alanlarda yaşamayı tercih etse de bazı göçmen gruplar, farklı nedenlerle kırsal ve dağlık alanlarda kendi yollarını çizmeye çalışmaktadırlar. MATILDE araştırma projesinde Bursa'nın Karacabey ilçesi gibi tarımsal üretimin yapıldığı ilçelerinde göçün tarihsel süreçteki toplumsal, iktisadi ve kültürel etkileri yanı sıra hukuki düzenlemelerin göçmenlerin çalışma yaşamları üzerindeki etkilerinin belli ölçüde sunulduğu bu çalışmada elde edilen ilk bulgular gösteriyor ki özellikle nüfusunu iç göç yoluyla kaybeden ve tarımsal üretimin yapıldığı bölgelerin ülke ekonomisinde işlevlerini devam ettirebilmeleri için göçmenlerin katkısına ihtiyaç duyulmaktadırlar.

İstanbul'a yakınlığı hem Bursa'yı hem de Karacabey'i tarımsal üretim açısından önemli bir merkez haline getirmiştir. Bursa sebze, zeytin, domates gibi ürünleri hem taze olarak tedarik edebilmekte hem de bu ürünleri işleyerek tarıma dayalı sanayi üretimde bulunmaktadır. Tarımsal üretim dışında tekstil, otomotiv, mobilya ve turizm sektörlerinin de yoğunluklu olarak yer aldığı Bursa ili ve ilçeleri, yüzlerce

yıldır göç ile harmanlanan bir coğrafya içinde yer aldığı için, son yıllarda Suriye'den gelen geçici koruma altındaki insanların ve başka ülkelerden gelen göçmenlerin kendilerine yaşam ve istihdam alanı buldukları yerler olmaya devam etmektedir. Araştırmanın ilerleyen evrelerinde birlikte yaşam pratiklerinin nasıl olabileceği, göç ve göçmenler konusundaki yerleşik ön yargılarla nasıl mücadele edilebileceği, göçmenlerin yerel topluluklarla birlikte tarımsal üretim süreçlerinde uyum içerisinde birlikteliklerinin nasıl sağlanabileceği konusunda daha kapsamlı araştırmalar gerçekleştirilecektir. Yerel yönetimlerin ve Marmara Belediyeler Birliğinin göç ve kalkınma eksenindeki katkıları, özellikle tarımsal üretimin, kırsalın ve dağlık bölgelerin ülkemizde yeniden hak ettiği değeri bulmaları sürecinde belirleyici olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adalı, T. & Türkyılmaz, A.S. (2020): Demographic Data on Syrians in Turkey. What do we know? *International Migration* 58(3), 196-219.
- Adaman, F. & Kaya, A. (2012): *Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe. Final Country Report. Turkey. April 2012.* <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=8822&langId=en> (erişim tarihi: 22.06.2020)
- Akpınar, T. (2009): *Türkiye'ye Yönelik Düzensiz Göçler ve Göçmenlerin İnşaat Sektöründe Enformel İstihdamı.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi: Ankara.
- Alrawadieh, Z., Karayılan, E. & Çetin, G. (2019): Understanding the challenges of refugee entrepreneurship in tourism and hospitality. *The Service Industries Journal* 39(9-10), 717-740.
- Atasü-Topçuoğlu, R. (2019): What We Know and Do Not Know about Syrian Women's Labor Force Participation in Turkey: Questioning the Boundaries of Knowledge. Yılmaz, G., Karatepe, I. & Tören, T. (Eds.): *Integration through Exploitation: Syrians in Turkey* (pp. 128-142) içinde. Rainer Hampp: Augsburg/München.
- Balkır, C. & Kırkulak, B. (2009): Turkey, the New Destination for International Retirement Migration. Fassmann, H., Haller, M. & Lane, D. (Eds.): *Migration and Mobility in Europe* (pp. 123-143) içinde. Edward Elgar: Cheltenham.
- Balkır, C. & Südaş, I. (2014): Guests and Hosts: European Retirees in Coastal Turkey. *Insight Turkey* 14 (6), 123-143.
- Beleli, Ö. (2013²): *Mevsimlik Tarım İşçiliği ve Çocuklar: Sorun Analizi ve Politika Önerileri.* Altan Matbaası: Ankara.
- Bertan Tokuzlu, L. (2007): *Migration Law in Turkey. Analytical and Synthetic Notes – Legal Module* (= Working Paper CARIM-AS 2007/1). Euro-Mediterranean Consortium for Applied Research on International Migration, European University Institute: Florence.
- BTSO (Bursa Ticaret ve Sanayi Odası) (2020): *Ana sayfa.* <http://www.btso.org.tr/> (erişim tarihi: 08.06.2020)
- BEBKA (Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı) (2018): *Bursa Yatırım Destek ve Tanıtım Stratejisi 2017-2023 2018 Eylem Planı.* https://www.bebka.org.tr/admin/datas/yayins/179/bursa-2018eylemplanı-web_1522222581.pdf (erişim tarihi: 08.06.2020)
- Bursa Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü (2019): *Bursa İli 2018 Yılı Çevre Durum Raporu.* https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/bursa_2018_cdr_son-20190726135329.pdf (erişim tarihi: 08.06.2020)
- Çınar, S. (2019): New Actors and New Conflicts in Construction Labor Market: Syrian Construction Workers from the Perspective of Native Workers in Turkey. Yılmaz, G., Karatepe, I. & Tören, T. (Eds.): *Integration through Exploitation: Syrians in Turkey* (pp. 68-79) içinde. Rainer Hampp: Augsburg/München.
- Dedeoğlu, S. (2018): Tarımsal Üretimde Göçmen İşçiler: Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine. *Çalışma ve Toplum* 2018/1, 37-68.
- Dedeoğlu, S. & Bayraktar, S. (2019): Refuged into Precarious Jobs: Syrians' Agricultural Work and Labor in Turkey. Yılmaz, G., Karatepe, I. & Tören, T. (Eds.): *Integration through Exploitation: Syrians in Turkey* (pp. 13-27) içinde. Rainer Hampp: Augsburg/München.
- Dik, E. (2014): 6360 Sayılı Kanun Bağlamında Köylerin Mahalleye Çevrilmesi Sorunu. *Mülkiye Dergisi* 38(1), 75-102.

- Doğan Yenisey, K. (2019): Safeguarding the Rights of Migrant Workers: Another Challenge for Labour Law? Casale, G. & Treu, T. (Eds.): *Transformations of Work: Challenges for the Institutions and Social Actors* (pp. 227-292) içinde. Kluwer Law International B.V.: Alphen am Rhein, the Netherlands.
- enBursa (2019): *İşte Bursa'nın turizm karnesi*, 18 Haziran 2019. <http://www.enbursa.com/haber/iste-bursa-nin-turizm-karnesi-71280.html> (erişim tarihi: 08.06.2020)
- Erdoğan, S. & Toksöz, G. (2013). *The visible face of women's invisible labour: Domestic workers in Turkey* (= Conditions of Work and Employment Series 42). International Labour Office: Geneva.
- Erman, T. (1998): Becoming "Urban" or Remaining "Rural": The Views of Turkish Rural-to-Urban Migrants on the "Integration" Question. *International Journal of Middle East Studies* 30, 541-561.
- Ertuğrul, G. (2016): British Migrants in the Turkish Countryside: Lifestyle Migration, Loss of Social Status and Finding 'True Life' in Difference. *METU Studies in Development* 43(2), 475-496.
- Ertürk, S. A. (2020): *National and Local Responses to Support Syrian Refugees in Turkey in the times of COVID-19*. <https://southernresponses.org/2020/04/24/national-and-local-responses-to-support-syrian-refugees-in-turkey-in-the-times-of-covid-19/> (erişim tarihi: 08.06.2020)
- Erzan, R., Aksu, E. & Güray Kırdar, M. (2018): *The Impact of Mass Migration of Syrians on the Turkish Labour Market* (= Working Paper 1815). Koç University-TUSIAD Economic Research Forum: Koç.
- GİGM (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü) (2020): *Temporary Protection*. <https://en.goc.gov.tr/temporary-protection27> (erişim tarihi: 08.06.2020)
- Gökalp-Aras, E. & Şahin-Mencütek, Z. (2019): *Border Management and Migration Controls – Turkey Country Report. Version v.1 (September 3)* (= RESPOND Multilevel Governance of Mass Migration in Europe and Beyond Project Report Series 2019/25, August 2019). <https://zenodo.org/record/3402839#.XtoCcS1XZQI> (erişim tarihi: 08.06.2020)
- Güreşçi, E. (2013): Rural Immigration in Turkey and Agricultural Problems. *Journal of Humanities and Social Sciences* 16(4), 63-70.
- İçduygu, A. (2016): *Turkey: Labour Market Integration and Social Inclusion of Refugees. Study for the EMPL Committee, European Parliament, Directorate General for Internal Policies*. Policy Department A: Economic and Scientific Policy, European Parliament: Brussels.
- İşeri, E. (2019): Syrian Refugees: A Part of the Working Class of Turkey. Yılmaz, G., Karatepe, İ. & Tören, T. (Eds.): *Integration through Exploitation: Syrians in Turkey* (pp. 161-179) içinde. Rainer Hampp: Augsburg/München.
- Kaplan, A., Dedeoğlu, S., Bayraktar, S. & Karabıyık, E. (2016): *Türkiye'de Mevsimlik Tarımsal Üretimde Çalışan Göçmen İşçilerin Mevcut Durumu*. Kalkınma Atölyesi - Bilim, Kültür, Araştırma, Uygulama, Üretim ve İşletme Kooperatifi: Ankara. <http://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Raporlar/TURKCE/03/GÖÇMEN%20İŞÇİLER%20MEVCUT%20DURUM%20HARİTASI.pdf> (erişim tarihi: 08.06.2020)
- Kavak, S. (2016): Syrian refugees in seasonal agricultural work: a case of adverse incorporation in Turkey. *New Perspectives on Turkey* 54(2016), 33-53.
- Kaya, A. (2017): *FEUTURE. The Future of EU-Turkey Relations: Mapping Dynamics and Testing Scenarios. WP6 Migration. Mobility of Skills from EU to Turkey*. Istanbul Bilgi University: İstanbul.
- Kaya, A. (2019): *Which way to go: Understanding Migration Policies and their influence on EU-Turkey Relations*. FEUTURE Extended Voice, Cologne (June 2019) https://feuture.uni-koeln.de/sites/feuture/Extended_FEUTURE_Voice_Ayhan_Kaya.pdf (erişim tarihi: 08.06.2020)

- Kaya, A. (2020): *Reception: Turkey Country Report. Version v.1. (February 12).* (= RESPOND Multilevel Governance of Mass Migration in Europe and Beyond Project Report Series 2020/37, February 2020). <http://doi.org/10.5281/zenodo.3665809> (erişim tarihi: 08.06.2020)
- Kaya, A. & Kırac, A. (2016): *Vulnerability Assessment of Syrian Refugees in Istanbul. Report.* Support to Life Association: Istanbul. http://eu.bilgi.edu.tr/media/files/160621_Ist_NA_Report.pdf (erişim tarihi: 08.06.2020)
- Kılıç, E. (2017): The Outlook of Female Labor in Turkey in the Context of Social Gender Perception from a Global Perspective. Yenilmez, F. & Kılıç, E. (Eds.): *Handbook of Research on Unemployment and Labor Market Sustainability in the Era of Globalization* (pp. 114–139) içinde. IGI Global: Hershey.
- Kılınç, N., & King, R. (2017). The quest for a 'better life': Second-generation Turkish-Germans 'return' to 'paradise'. *Demographic Research* 36, 1491-1514.
- Kirişci, K. (2004): *Asylum, immigration, irregular migration and internally displacement in Turkey: Institutions and policies. Working Paper.* Euro-Mediterranean Consortium for Applied Research on International Migration, European University Institute: Florence.
- Kirişci, K. (2014): *Syrian Refugees and Turkey's Challenges: Going Beyond Hospitality.* Brookings Institute: Washington D.C.
- Kirişci, K. & Karaca, S. (2015): Hoşgörü ve Çelişkiler: 1989, 1991 ve 2011'de Türkiye'ye Yönelen Kitleli Mülteci Akınları. Erdoğan, M. & Kaya, A. (Ed.): *14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler* (pp. 295-314) içinde. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Korkmaz, E. (2019): Syrian Refugee Garment Workers in the Turkish Supply Chain of Global Corporations. Yılmaz, G., Karatepe, İ. & Tören, T. (Eds.): *Integration through Exploitation: Syrians in Turkey* (pp. 42-54) içinde. Rainer Hampp: Augsburg/München.
- Lordoğlu, K. & Aslan, M. (2019): The Invisible Working Force of Minor Immigrants: The Case of Syrian Children in Turkey. Yılmaz, G., Karatepe, İ. & Tören, T. (Eds.): *Integration through Exploitation: Syrians in Turkey* (pp. 55-66) içinde. Rainer Hampp: Augsburg/München.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019): *Turizm İstatistikleri. Genel Değerlendirme 2019.* <https://yigm.ktb.gov.tr/Eklenti/69320,turizmistatistikleri2019-4pdf.pdf?0> (erişim tarihi: 08.06.2020).
- Mura, E. (2016): *Dynamics of Intermediation in the Agricultural Labor Market: Women Workers in Adapazari, Turkey.* Middle East Technical University: Ankara.
- Nudralı, Ö. (2009): *Sun Seeking Britons In Coastal Turkey: A Case of Study of Lifestyle Migration on the Verge of the EU.* VDM: Saarbrücken.
- ORAN (Orta Anadolu Kalkınma Ajansı) (2013): *TR72 Bölgesi 2014-2023 Mevcut Durum Analizi.* <http://www.oran.org.tr/images/dosyalar/222.pdf> (erişim tarihi: 08.06.2020)
- Özgür, E., Deniz, A., Hasta, D., Yüceşahin, M. & Yavuz, S. (2014): The Immigration of Russians and Azerbaijanis to Turkey: Who are They? Why are They Here? *Insight Turkey* 16(4), 105-121.
- Özkan, G. & Kadagan, Ö. (2019): Bursa İli Tarımsal Potansiyelinin Geliştirilmesine Yönelik Bir Değerlendirme. *Turkish Studies - Economics, Finance, Politics* 14(2), 503–522.
- Öztürk, M., Topaloğlu, B., Hilton, A. & Jongerden, J. (2018): Rural-Urban Mobilities in Turkey: Socio-spatial Perspectives on Migration and Return Movements. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 20(5), 513-530.
- Pınar, E., Akyol, E., Erol, E., Mutlu, P., Kahveci, M., Yiğit Mısırlı, K., Salman, C. & Gümüşcan, I. (2019): Syrian Migrants and Labor Market in Turkey: A Survey on the Istanbul Textile Manufacturing

- Sector. Yılmaz, G., Karatepe, I. & Tören, T. (Eds.): *Integration through Exploitation: Syrians in Turkey* (pp. 28-41) içinde. Rainer Hampf: Augsburg/München.
- Rail Turkey En (2020): *Izmir Mavi (Ankara Izmir train)*. <https://railturkey.org/travel/trains/mainline/izmirmavi/> (erişim tarihi: 08.06.2020)
- Rittersberger-Tılıç, H. (2015): 'Managing' Irregular Labor Migrants in Turkey. *Göç Araştırmaları Dergisi / The Journal of Migration Studies* 1(1), 80-107.
- Road Traffic Technology (2020): *Gebze-Izmir Motorway Project*. <https://www.roadtraffic-technology.com/projects/gebze-izmir-motorway-project/> (erişim tarihi: 08.06.2020)
- Sadunashvili, T. (2016): *Georgian Migration to Turkey between 1990 and 2012*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Bilgi Üniversitesi: İstanbul.
- Saraçoğlu, C. & Bélanger, D. (2019): The Syrian Refugees and Temporary Protection Regime in Turkey: A Spatial Fix for Turkish Capital. Yılmaz, G., Karatepe, İ. & Tören, T. (Eds.): *Integration through Exploitation: Syrians in Turkey* (pp. 96-109) içinde. Rainer Hampf: Augsburg/München.
- Semerci, P. & Erdoğan, E. (2017): *Project of Improving the Living Conditions of Children of (Seasonal Migrant) Agricultural Workers in Adana from the Perspective of Well-Being. Summary of the Research Findings, Policy Areas and Solution Proposals*. İstanbul Bilgi University Center for Migration Research: İstanbul.
- Sert, D. (2013): Turkey's Integrated Border Management Strategy. *Turkish Policy Quarterly* 2(1), 173-179.
- Sönmez Efe, S. (2017): Legal Status and Economic Membership of Seasonal Migrant Workers in Turkey. *Göç Araştırmaları Dergisi* 3(2), 66-99.
- Soykan, C. (2013): *Seeking Refuge: An Analysis of the Turkish Asylum System through the Stories of Migrants*. Unpublished PhD Thesis. Department of Sociology, University of Essex: Essex.
- Toksöz, G. (2016): *Bursa İşgücü Piyasasının Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Analizi*. International Labour Organization, ILO Office for Turkey: Ankara. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_490129.pdf (erişim tarihi: 08.06.2020)
- Toksöz, G. & Ulutaş, C. (2012): Is Migration Feminized? A Gender- and Ethnicity-Based Review of the Literature on Irregular Migration to Turkey. Elitok, S. & Straubhaar, T. (Eds.): *Turkey, Migration and the EU: Potentials, Challenges and Opportunities* (pp. 85-112) içinde. Hamburg University Press: Hamburg.
- Tören, T. (2018): *Documentation Report: Syrian Refugees in the Turkish Labour Market*" (= ICDD Working Papers 22). University of Kassel: Kassel.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2020a): *Ana sayfa*. www.TÜİK.gov.tr (erişim tarihi: 08.06.2020)
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2020b): *2019 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları. Basın Bülteni No. 33705, 04.02.2020*. <http://www.turkstat.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33705> (erişim tarihi: 08.06.2020)
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2020c): *Dönemsel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, IV. Çeyrek: Ekim – Aralık, 2017*. http://www.TÜİK.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27825&utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+TÜİKbulten+%28T%C3%9C%C4%B0K-Haber+B%C3%BCltenleri+%28Son+1+Ay%29%29 (erişim tarihi: 08.06.2020)

- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2020d): İşgücü İstatistikleri, Temmuz 2017. <http://www.TÜİK.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?jsessionid=5y2gh8FMpkTjQhXSZTNJnKnJpITnL27s6mpRQxWv3pLvZ2fG12yJ!969329591?id=24632> (erişim tarihi: 08.06.2020)
- UKKS (Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi) (2014): *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi 2014-2020*. Resmî Gazete: Ankara. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/02/20150221-12-1.pdf> (erişim tarihi: 08.06.2020)
- UrbanRail (2020): *Bursa*. <http://www.urbanrail.net/as/tr/bursa/bursa.htm> (erişim tarihi: 08.06.2020)
- Yalçın, S. & Yalçın, M. (2019): Refugees, Labor and Capital: The Political Economy of Labor Market Access of Syrian Refugees in a Border City in Turkey. Yılmaz, G., Karatepe, İ. & Tören, T. (Eds.): *Integration through Exploitation: Syrians in Turkey* (pp. 80-95) içinde. Rainer Hampp: Augsburg/München.
- Yılmaz, G., Karatepe, İ. & Tören, T. (2019): Introduction: Putting Labor Market Integration in Turkey into its Place – Informality and Refugees. Yılmaz, G., Karatepe, İ. & Tören, T. (Eds.): *Integration through Exploitation: Syrians in Turkey* (pp. 1-11) içinde. Rainer Hampp: Augsburg/München.
- Young, S. (2007): Hyper-Traditions/Hip Villages: Urbanite villagers of Western Anatolia. *Traditional Dwellings and Settlements Review* 18(2), 29-41.
- WFP (World Food Programme) (2019): *The Emergency Social Safety Net (ESSN). Helping Refugees in Turkey*. <https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000104792/download/> (erişim tarihi: 08.06.2020).